

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Şabanov Ağabala Faiq oğlunun

**“Avropa Hesablama Palatası maliyyə nəzarəti institutu kimi”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma

“Maliyyə nəzarəti və audit”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

dos. G.C. Musayev

i.ü.f.d., b/m G.Q.Məmmədova

Kafedra müdiri

i.e.d. prof. Ə.Ə.Ələkbərov

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
 Fəsil I. Maliyyə nəzarətinin nəzəri aspektləri və maliyyə nəzarətinin təşkili	
1.1 Maliyyə nəzarətinin nəzəri əsasları, vəzifələri və funksiyaları.....	6
1.2 Auditin əhəmiyyəti, mahiyyəti və növləri.....	13
1.3 Azərbaycan Respublikasında maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanlar.....	21
 Fəsil 2. Avropa İttifaqının maliyyə sistemi və maliyyə nəzarətinin təşkili	
2.1 Avropa İttifaqında maliyyə sisteminin formalaşmasının nəzəri aspektləri.....	30
2.2 Maliyyə sisteminin davamlılığının təmin olunmasında Avropa İttifaqına üzv ölkələrin milli maliyyə sistemlərinin rolu.....	37
2.3 Avropa İttifaqında maliyyə nəzarəti və maliyyə nəzarət orqanları.....	44
 Fəsil III. Avropa İttifaqında maliyyə nəzarətinin təşkilində Avropa Hesablama Palatasının rolu	
3.1 Avropa Hesablama Palatasının hüquqi əsasları, strukturu, fəaliyyət prinsipləri və səlahiyyətləri.....	52
3.2 Avropa İttifaqının büdcə prosesində Avropa Hesablama Palatası maliyyə nəzarət orqanı kimi.....	59
3.3 Avropa İttifaqı büdcəsinin istifadəsinə nəzarətdə əsas problemlər və Avropa Hesablama Palatasının nəzarət fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi.....	67
 Nəticə.....	74
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	76

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatının dayanıqlılığının və davamlı inkişafının təmin edilməsi istiqamətində atılan ən mühüm addımlardan biri kimi nəzarət prosesinin mütəmadi olaraq özünü göstərməsidir. Nəzarət bütün ölkələrdə müxtəlif aspektlərdən həyata keçirilir. Azərbaycanda da maliyyə nəzarət orqanları müasir dövrün tələbinə uyğunlaşdırılmaqla fəaliyyətlərini reallaşdırırlar. Xüsusilə beynəlxalq səviyyədə iqtisadi böhranların baş verməsi integrasiya etmiş iqtisadiyyatlarda müəyyən obyektiv təsirlərlə müşayiət edilir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadisektor öz spesifik cəhətlərinə görə digər sahələrindən prinsip etibarı ilə fərqlənir. Bu baxımdan dünya iqtisadiyyatına yön verən iqtisadi və siyasi birliklərdən hesab edilən Avropa İttifaqı iqtisadi sahənin tənzimlənməsi və iqtisadi, xüsusilə maliyyə məsələlərində şəffaflığı yüksək səviyyəyə çatdırmaq üçün müxtəlif addımlar atır. Ən vacib institutlardan, iqtisadi tənzimləmə alətlərini tətbiq edən qurumlardan biri Avropa Hesablama Palatasıdır. Palata Avropa İttifaqında maliyyə sisteminin dayanıqlılığını artırmaq məqsədilə mütəmadi olaraq audit fəaliyyətini həyata keçirir. Onun fəaliyyəti bütün strukturlar üçün tövsiyyə xarakteri daşıyır.

Avropa Hesablama Palatasının Avropa İttifaqının büdcə prosesinə nəzarəti, onun gəlir və xərclərinin yerinə yetirilməsi ilə fəaliyyəti bütün aidiyyatı qurumlara təqdim edilir. Palatanın fəaliyyəti nəinki Avropa İttifaqı üçün, eləcə də maliyyə sistemində davamlı inkişafı və şəffaflığı təmin etmək məqsədi güdən istənilən dövlət və ya iqtisadi subyektə maraqlı olmalıdır. Avropa Hesablama Palatasının İttifaqa üzv dövlətlərin maraqlarını qoruması, üzv dövlətlərin nümayəndələrinin bərabər hüquqlu şəkildə nəzarət və yoxlama prosesində iştirak etməsi onun idarəetməsində, həmçinin fəaliyyətinin təşkilində müttərəqi metodların tətbiq edilməsinin göstəricisidir.

Büdcə prosesində, o cümlədən digər maliyyə münasibətlərinin həyata keçirilməsində Hesablama Palatası İttifaq struktur qurumlarından əlavə beynəlxalq maliyyə - kredit təşkilatları, nəzarət subyektləri və digər orqanlarla sıx əlaqələr qurur. Beynəlxalq standartların formalaşdırılması, ondan istifadə edilməsində tələblərə

riayət edilməsi, o cümlədən mövcud beynəlxalq standartların zamanın tələbinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsində də iştirak etmək Avropa Hesablama Palatasının ən mühüm vəzifələrindəndir. Palatanın beynəlxalq standartlarla işləməsi və onları mütəmadi olaraq tətbiq etməsi inkişaf meyllərini ifadə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Palatanın təcrübəsinin öyrənilməsi həm audit fəaliyyətinin aparılması ilə maliyyə sisteminin dayanıqlılığını artırmağa, həm də təcrübəni milli səviyyədə tətbiq etmək iqtidarında olan dövlətlərdə maliyyə münasibətlərində şəffaflığın yüksək səviyyədə olmasına ciddi təsir göstərə bilər.

Tədqiqatın obyekti. Maliyyə sistemində baş verən proseslər və onların inkişaf istiqamətləri, o cümlədən xüsusi olaraq Avropa İttifaqında maliyyə sisteminin davamlı inkişafında Avropa Hesablama Palatasının nəzarət fəaliyyətidir.

Tədqiqatın predmeti. Avropa Hesablama Palatasının Avropa İttifaqı daxilində maliyyə münasibətlərinin inkişafı ilə bağlı nəzarət, təftiş tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı idarəetmə sisteminin formalaşmasında əhəmiyyət daşıyan prinsiplər, xüsusiyyətlər, mexanizmlər və qaydalar məcmusu tədqiqatın predmetini təşkil edir. Burada bilavasitə Avropa İttifaqında büdcə prosesində Palatanın rolu araşdırılır.

Tədqiqatın metdları. Avropa Hesablama Palatasını bir maliyyə nəzarət institutu kimi tədqiq etmək üçün aşağıdakı metodları tətbiq etmək lazımdır:

- Sistemli yanaşma;
- Müqayisəli tarixi təhlil;
- İmperativ metod və s.

Tədqiqatda həmçinin ümumi iqtisadi metodlardan da istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Avropa İttifaqında maliyyə sisteminə nəzarət fəaliyyətinin təşkili və fəaliyyətin Hesablama Palatası tərəfindən tərtibi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, müasir dövrün tələbinə və beynəlxalq səviyyədə tətbiq edilən standartların öyrənilməsidir.

Tədqiqatın vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Maliyyə nəzarəti proseslərinin spesifik xüsusiyyətlərin təhlili;
- Azərbaycanda maliyyə nəzarəti fəaliyyətinin reallaşdırması probleminin tədqiqi;
- Avropa Hesablama Palatasının nəzarət fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə diqqət;
- Avropa İttifaqında Avropa Hesablama Palatasının maliyyə sistemə nəzarət elementlərinin təhlilini aparmaq.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Maliyyə sistemə aid müəssisələrdə nəzarət fəaliyyətinin idarə edilməsi ilə bağlı Avropa təcrübəsinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Nəzarət fəaliyyətinin və bu fəaliyyət üzrə standartlarının işlənilib hazırlanması və reallaşması, maliyyə sistemin tarazlığın və strukturda müasirliyin təminatı, rəqabətədavamlı fəaliyyətin təşkili, düzgün idarəetmə mexanizminin formalaşması üzrə təkliflərin verilməsi baxımından vacibdir.

İşin strukturu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsildən, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL I. MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ VƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ

1.1. Maliyyə nəzarətinin nəzəri əsasları, vəzifələri və funksiyaları

Heç bir proses, o cümlədən nə iqtisadi, nə də sosial sahədə gedən inkişaf proseslərinin öz - özünə tənzimlənməsi mümkün deyil. Belə ki, sadalanan proseslər mütəmadi olaraq çoxsaylı və əhəmiyyətli təsirlərlə üzləşir. Beləliklə də dövlətin iqtisadi və digər sferalarda həyata keçirdiyi tənzimləmə siyasətinə bir sıra maneələr yaranır. Dövlət davamlı olaraq makro və mikro səviyyələrdə iqtisadi proseslərin stabil və inkişaf edən xarakterə malik olması üçün müxtəlif istiqamətli fəaliyyət həyata keçirir. Ona görə də dövlət bu tip fəaliyyətlə yaranan və baş vermə potensialı maneə və problemləri öncədən görmək, onlara qarşı effektiv mübarizə üsullarını ortaya qoymaq və maksimum olaraq mənfi təsirləri aradan qaldırmaq üçün mütləq sürətdə iqtisadi nəzarət sisteminə sahib olmalıdır. İqtisadi sferada ən vacib nəzarət elementlərindən biri və ən başlıcası maliyyə nəzarətini hesab etmək olar. Bildiyimiz kimi, maliyyə nəzarətinin əsas məqsədi kimi dövlətin və müxtəlif iqtisadi subyektlərin təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəli şəkildə reallaşdırılmasına imkan yaratmaq, müxtəlif səviyyələrdə maliyyə resurslarının yaradılması ilə yanaşı onların effektiv sərf edilməsi ilə bağlı əməliyyatların şəffaflığını təmin etməkdir.

Son dövrlərdə regional və beynəlxalq səviyyədə iqtisadi sahədə baş verən hadisə və proseslər maliyyə münasibətlərinin əhəmiyyətinin artmasından xəbər verir. Bu da təbii olaraq maliyyə nəzarətinin fəaliyyət prosesinin ən vacib həlqələrindən olmasını labüd edir. Maliyyənin nəzarətedici funksiyasının müvafiq prinsiplərinə əsasən bütün subyektlər maliyyə nəzarətini təşkil edirlər. Yüksək iqtisadi səmərəliliyə malik sistemin fəaliyyət göstərdiyi şəraitdə nəzarətin təşkili dövlət və digər maliyyə resurslarının idarə olunmasında vacib elementdir. Çünki, belə idarəetmə cəmiyyət qarşısında subyektin məsuliyyət daşdığını ifadə edir. Maliyyə nəzarəti geniş əhatəyə malik olduğundan onun fəaliyyətinin əhatə dairəsinə maddi istehsal sahələrini, qeyri-

istehsal sahələrini, dövlət büdcəsinin formalaşmasını və büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi və s daxildir. Belə geniş spektrə malik nəzarətin effektiv yerinə yetirilməsi ümumilikdə iqtisadi sistemin dayanıqlılığını və davamlı inkişafını təmin edir. Bildiyimiz kimi maliyyə nəzarəti maliyyə planlaşdırılmasının ayrılmaz tərkib hissəsidir və maliyyə siyasəti çərçivəsində həyata keçirilir. Subyektin nəzarət strategiyası, onun mövcud vəziyyətinə və potensial layihələrinə uyğun olan şəkildə həyata keçirilməzsə istənilən maliyyə fəaliyyətinə aid olan proses qeyri məhsuldar xarakterə malik olar. Maliyyə nəzarəti istənilən cəmiyyətin maliyyə münasibətlərinin və maliyyə resurslarının effektiv idarə edilməsi üzrə fəaliyyətin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Maliyyənin idarə edilməsi və təşkili şüurlu və qanunauyğun şəkildə həyata keçirilir. Bu isə bütün proseslərdə maliyyə nəzarətini zəruriləşdirir [1, s 66]. Beləliklə, maliyyə nəzarəti dövlət və özəl sektor iqtisadi subyektlərinin fəaliyyətinin maliyyə məsələlərinin formalaşdırılması, həmçinin maliyyə münasibətlərinin qurulmasında istifadə edilən spesifik forma və metodların yenilənməsi istiqamətində həyata keçirilən fəaliyyətlərin kompleksidir. Dövlət iqtisadiyyatının və müəssisə səviyyəsində iqtisadi proseslərin maliyyə nəzarəti vasitəsilə tənzimlənməsi ümumi milli məhsulda artıma, o cümlədən tələb və təklif arasındakı qeyri-tarazlıq vəziyyətinin, müxtəlif çatışmazlıqların ortaya çıxarılmasına xidmət edir.

Maliyyə nəzarəti vaxtında həyata keçirilən monitoring və ölçülmə ilə subyektin idarə olunan resurslarını izləmək üçün tətbiq olunan sistemlərə aid edilə bilər. Bu nəzarətlər əsasən saxtakarlıqları aradan qaldıraraq hesabatların düzgünlüyünə nəzarət edir və bununla da təşkilatın və ya dövlətin fiziki və qeyri-maddi resurslarını qoruyur. Daxili və kənar maliyyə nəzarətinin effektiv şəkildə reallaşdırılması yüksək səviyyəli proqnozlaşdırıla bilən nəticələr əldə etməyə imkan verir. Maliyyə nəzarəti təsərrüfat fəaliyyətinin və proseslərin təsərrüfat əməliyyatlarının və proseslərinin qanuniliyini, etibarlılığını, düzgün həyata keçirilməsini və təsərrüfat subyektinin faktiki vəziyyətini öyrənməklə birlikdə mühasibat uçotu, hesabatlılıq, tənzimləyici və digər məlumatların istifadəsi əsasında iqtisadi cəhətdən birbaşa əlaqəli tədqiqatdır. [2,

s 9]. Deməli maliyyə nəzarəti dövlət, müəssisələr və şəxsi kapitalla yaradılan hər bir iqtisadi subyektin davranışlarına qanunvericilik aspektindən və idaredici hakimiyyət orqanlarının nəzarət etməsidir.

İdarəetmənin ən vacib faktoru olaraq maliyyə nəzarəti həyata keçirilmə prinsiplərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Prinsiplərin müasir dövrün tələblərinə, eləcə də keyfiyyət standartlarına cavab verməsi nəzarətin effektivliyini demək olar ki, müəyyən edir. Bu baxımdan nəzarət prinsiplərini aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

- Maliyyə nəzarəti həyata keçirilərkən cəmiyyətin ətraflı məlumatlandırılması, şəffaflığın təmin edilməsi və aşkarlıq şəraitinə riayət edilməsi;

- Növbəti dövrlərdə subyektin və digər amillərin xüsusiyyətlərinə əsasən qanun pozuntularının proqnoz edilməsi və onlara qarşı adekvat tədbirlərin planlaşdırılması vasitəsilə nəzarət prosesinin səmərəliliyinin artırılması;

- Nəzarət - təftiş prosesinin hərtərəfli həyata keçirilməsi;

- Maliyyə nəzarətinin müasir cəmiyyətin tələblərinə uyğun demokratiklik prinsipi əsas götürülməklə aparılması.

Yuxarıda sadalanan prinsiplər iqtisadi sistemin inkişaf dərəcəsini ifadə edən çoxsaylı göstəricilərdən biridir. İqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin tənzimlənməsi və onlara nəzarət yüksək tələblərə cavab verilməklə həyata keçirilməli, eləcə də iqtisadi aktivliyə stimullaşdırıcı təsir göstərməlidir. Ölkə iqtisadiyyatının, həmçinin müxtəlif iqtisadi subyektlərin fəaliyyətin maliyyə sabitliyinə nail olunması bütün iqtisadi əlaqələrin pozitiv istiqamətdə inkişaf etməsinə səbəb ola bilər. Maliyyə münasibətləri cəmiyyətin bütün həlqələrinə sirayət edib və buna görə də, maliyyə nəzarəti birbaşa olaraq puldan istifadə etməklə reallaşdırılan istənilən iqtisadi əməliyyatı özündə ehtiva edir. Əsasən maliyyə resurslarının yaranması və onların xərclənməsinə aid olan bütün fəaliyyətlər maliyyə nəzarətinin fəaliyyət sferasına aid edilə bilər. Müşahidələrimizi, müxtəlif ədəbiyyatlardan əldə etdiyimiz nəticələri və digər mənbələrdən əldə edilən informasiyaları ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, aşağıdakılar maliyyə nəzarətinin əhatə dairəsinə daxil edilə bilər.

- müvafiq iqtisadi qayda və qanunların tələblərinə riayət edilməsini müəyyən

etmək;

- ÜDM və ÜMM bölgüsü və yenidən bölgüsü;
- müxtəlif səviyyəli büdcələrin formalaşdırılması və büdcə ayırmaları üzrə vəzifələrin düzgün yerinə yetirilməsi;

- maddi və qeyri – maddi resurslarının effektiv sərf edilməsi, eləcə də büdcədən maliyyələşən müəssisə və təşkilatların maliyyə vəziyyətinin öyrənilməsi; - vergi sferasında və bank əməliyyatlarına nəzarət, müxtəlif xarakterli maliyyə əməliyyatların, qiymətli kağızların alqı-satqısı üzrə və digər məsələlər üzrə nəzarət;

Maliyyə münasibətlərinin şəffaf şəkildə qurulması və müvafiq sahədə intizamın təmin edilməsi müəssisə və təşkilatların, dövlətin maliyyə orqanlarının müvafiq sahədə vəzifələrinin yerinə yetirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Təbii ki, maliyyə sahəsində tələblərin qanunvericilik üzrə yerinə yetirilməməsi müxtəlif xarakterli, yəni həm iqtisadi, həm də inzibati xarakterli əks addımlarda özünü göstərir. İqtisadi aktivliyi yüksəltməyə hesablanmış siyasət cəza tədbirlərini minimuma endirməyi tələb etdiyindən daha çox maarifləndirici və stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilməlidir. Maliyyə nəzarəti orqanları ilə iqtisadi subyektlər arasında qarşılıqlı etibar və səmərəli əlaqələrin qurulmasına can atılmalıdır. Ümumiyyətlə maliyyə nəzarəti orqanları yerinə yetirməli olduqları vəzifələri tam olaraq yerinə yetirməklə iqtisadi və maliyyə münasibətlərinin inkişafına böyük təsir etmiş olurlar. Maliyyə nəzarəti aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə xidmət edir **[1, s 92]:**

- maliyyə vəsaitlərinə olan tələbatla vəsaitlərin formalaşması arasında balansın təmin olunmasına yardım etmək;

- dövlət büdcəsi qarşısında duran maliyyə öhdəliklərinin tam və vaxtında təmin edilməsi;

- müəssisə və təşkilatların pul vəsaitlərindən səmərəli istifadə olunmasına, uçot və hesabat işlərinin düzgün aparılmasına kömək etmək;

- qüvvədə olan qanunvericilik və normativ aktlara riayət olunması, o cümlədən təşkilati – hüquqi formasından asılı olmayaraq müəssisələrin vergiyə cəlb olunması

sahəsində nəzarəti həyata keçirmək;

- müəssisələrin xarici - iqtisadi fəaliyyətində yüksək faydalığa nail olunmasına köməklik etmək.

- nəzarət orqanları tərəfindən qanunların və qaydaların aktual həyata keçirilməsinin yoxlanılması və onların idarə edilməsi qərarlarının maliyyələşdirilməsinə uyğunluğunun yoxlanılması;

- maliyyə resurslarının istifadəsində çatışmazlıqların, pozuntunun və bu pozuntulara səbəb olan səbəblərin müəyyən edilməsi;

- maliyyə resurslarının qənaət edilməsi və onların istifadəsinin effektivliyini öyrənmək;

- nəzarət olunan müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin ümumilikdə yaxşılaşdırılmasına yardım.

Maliyyə nəzarəti tənzimləyici və hesabat məlumatlarının istifadəsinə əsaslanır. Bunun vasitəsilə nəzarətin digər idarəetmə fəaliyyət növləri ilə və ilk növbədə mühasibatlıq ilə əlaqəsi müəyyənləşdirilir. Maliyyə nəzarətinin tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi nəticəsində maliyyə intizamı güclənir və qanuniliyin tərəflərindən biridir.

Sosial-iqtisadi dəyişikliklərdə maliyyə nəzarətinin rolu həm dövlət və dövlət qurumları, müəssisələr, təşkilatlar, vətəndaşlar tərəfindən maliyyə fəaliyyəti prosesində müəyyən edilmiş hüquqi qaydalara riayət edilməsindən, həm də iqtisadi əsaslandırma və həyata keçirilən hərəkətlərin effektivliyi, dövlətin vəzifələri ilə uyğunluğu təmin edilməsindən ibarətdir. Beləliklə, maliyyə nəzarətinin vəzifələrinin tam mənada yerinə yetirilməsi maliyyə fəaliyyətinin qanuniliyi və məqsədəuyğunluğunu təmin etmək üçün mühüm bir faktor kimi xidmət edir.

Bazar iqtisadiyyatı sistemində fəaliyyət göstərən maliyyə nəzarətini müxtəlif səviyyələrə bölmək olar. İlk səviyyədə, maliyyə nəzarəti bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarını müdafiə etməlidir, yəni dövlət və yerli büdcələrə, eləcə də xüsusi fondlar üçün vəsaitlərin daxilolmalarına nəzarət etmək, onları aidiyyatı hökumət orqanlarının səlahiyyətləri və qəbul edilmiş üsulları ilə müəyyən edilmiş qanun və qaydalara uyğun tənzimləmək və şəffaflığı təmin etmək üçün maliyyə və mühasibatlıq

sənədlərinə əsasən fəaliyyət göstərmək. Bu nəzarət büdcədən maliyyələşdirilməlidir və dövlət maliyyə nəzarəti kimi təsnifləşdirilməlidir.

Ümumiyyətlə maliyyə nəzarəti müxtəlif əlamətlərə görə təsnifləşdirilir və növlərə ayrılır. Deməli maliyyə nəzarəti mülkiyyət formasına görə: dövlət maliyyə nəzarəti və qeyri-dövlət maliyyə nəzarətinə ayrılır. Dövlətin maliyyə nəzarəti konstitusiya və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq həyata keçirilməklə birbaşa olaraq dövlətin maliyyə siyasətinin reallaşdırılması, daxildə maliyyə sabilliyinə nail olunması, dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar fondların resurslarının formalaşdırılması və sərf edilməsi ilə bağlı əməliyyatlara nəzarətdən ibarətdir.

Dünya təcrübəsində dövlətin maliyyə nəzarətinin ümumi qəbul edilən funksiyalarını qeyd edək [3, s 141]:

- büdcə vəsaitlərinin alınması mənbələrinin nəzarəti; büdcə resurslarının istifadəsinə nəzarət; dövlət və bələdiyyə mülkiyyətindən istifadənin effektivliyini yoxlamaq, özəlləşdirmə, milliləşdirmə;

- dövlət və bələdiyyə büdcədən kənar fondların istifadəsinə nəzarət;

- büdcə vəsaitlərinin, dövlət və bələdiyyə büdcədən kənar fondların banklarda və digər kredit və maliyyə təşkilatlarının dövriliyinə nəzarət edilməsi;

- vergi imtiyazlarından və alınmış subsidiyalardan istifadə qaydalarının və qanuniliyinin effektivliyinə nəzarət; maliyyə sui-istifadəsinin qarşısını almaq.

Qeyri-dövlət maliyyə nəzarəti isə iqtisadi subyektlər daxilində təşkil edilən nəzarətdən və auditor nəzarətinin həyata keçirilməsindən yaranır.

Vaxtdan asılı olaraq, bu, ilkin, cari və sonrakı ola bilər. Bu cür nəzarət növləri bütün nəzarət orqanlarının fəaliyyətinə xasdır.

Pul vəsaitlərinin formalaşması, bölüşdürülməsi və istifadəsi üçün əməliyyatlar həyata keçirilməzdən əvvəl ilkin maliyyə nəzarəti aparılır. Buna görə, maliyyə intizamının pozulmasının qarşısının alınması vacibdir.

Cari (əməliyyat) maliyyə nəzarəti pul əməliyyatları aparma prosesində tətbiq edilən nəzarətə (dövlətin maliyyə öhdəliyini yerinə yetirmək üçün maliyyə vəsaitlərin istifadə edilməsi ilə bağlı inzibati və kommersiya xərclərinin istifadəsi) aiddir.

Sonrakı maliyyə nəzarəti maliyyə əməliyyatları yerinə yetirildikdən sonra yoxlanılır (məsələn, büdcənin gəlirləri və xərcləri yerinə yetirilir). Bu halda, maliyyə intizamının vəziyyəti müəyyən edilir, pozuntunun qarşısının alınması üçün tədbirlər müəyyən edilir.

Qeyd edilənlərdən əlavə olaraq maliyyə nəzarəti aşağıdakı vəzifələri də həll etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur:

- müxtəlif səviyyələrdə büdcələrin ölçülməsinin düzgünlüyünü yoxlamaq və onların icrasına nəzarəti təmin etmək;
- mövcud büdcə və vergi qanunvericiliyinə, mühasibat uçotunun düzgünlüyünə, hesabatlılığa uyğunluğuna nəzarəti həyata keçirmək;
- dövlət büdcəsinin vəsaitlərinin və büdcədən kənar vəsaitlərin effektiv və məqsədyönlü istifadə edilməsinə nəzarət;
- banklar və digər kredit təşkilatları ilə hesablarda büdcə vəsaitləri ilə əməliyyatların düzgünlüyünü yoxlamaq;
- büdcə gəlirlərinin və büdcə fondlarının iqtisadi artım ehtiyatlarının aşkar edilməsi;
- hökumətlərarası maliyyə əlaqələrinin həyata keçirilməsi;
- bölgələrin maliyyə yardım fondlarının səmərəli və əsaslı bölüşdürülməsi;
- büdcə sahəsində cinayətlərin qarşısının alınması, maliyyə ittihamlarının aşkar edilməsi və günahkar şəxslərə cəzanın tətbiq edilməsi istiqamətində fəaliyyətin təşkili;
- qanunsuz hərəkətlərin nəticələrinin diqqətə çatdırılması;
- maliyyə intizamının yaxşılaşdırılması, profilaktik və izahat işlərinin aparılması.

Maliyyə fəaliyyətinin müxtəlif sferalarına uyğun olaraq büdcə, vergi, valyuta, kredit, sığorta, investisiya və pulun tədaviyə nəzarətini də ayırmaq olar. Maliyyə nəzarət obyektini kimi əsas əhəmiyyət daşıyan büdcə sistemi və büdcə prosesidir. Bununla yanaşı, iqtisadiyyatın qeyri-dövlət sektorunda da maliyyə nəzarətinin önəmi genişlənir. Özəl müəssisələrin fəaliyyətinin maliyyə nəticələri, büdcəyə vergi və digər ödənişləri, dövlət sifarişlərinin icra edilməsi vəziyyəti, büdcə vəsaitlərinin

xərclənməsi istiqamətləri də maliyyə nəzarətinin müasir və diqqət çəkən əhatə dairəsini təşkil edir. Bu baxımdan demək olar ki, cəmiyyətin fəaliyyətinin bütün hissəsi də dövlət maliyyə nəzarəti altındadır. Xüsusilə, vergi qanunvericiliyinə əsasən uyğunsuzluqlara görə müxtəlif məsuliyyət növləri nəzərdə tutulduğundan, belə demək olar ki, maliyyə nəzarəti həm də dövlət təzyiqinin bir elementidir.

Ümumiyyətlə qeyd etməliyik ki, səmərəli maliyyə nəzarətinin təşkili prosesində müvafiq cəmiyyətin potensialı diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bu aspektdən maliyyə nəzarətinin modernləşdirilməsi ilə bağlı fəaliyyətləri aşağıdakı kimi dəyərləndirə bilərik:

- maliyyə nəzarəti prosesində effektivliyin yüksəldilməsi məqsədilən həmin sahədə kadrların hazırlığının artırılması;
- operativ maliyyə nəzarətinin təmin edilməsi;
- maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi xüsusiyyətlərinin iqtisadiyyatın tələblərinə və xarakterinə uyğun olması.

1.2. Auditin əhəmiyyəti, mahiyyəti və növləri

İstər ölkə ərazisində, istərsə də dünya miqyasında müxtəlif xüsusiyyətlərə malik iqtisadi subyektlərdə istehsal və qeyri istehsal fəaliyyətinin effektiv həyata keçirilməsi üçün vacib olan şərtlərdən biri də rəqabətə davamlı əmtəə və ya xidmət istehsal edilməsi üçün mümkün resursların cəlb edilməsi və həmin resurslardan maksimum şəkildə səmərəli istifadə edilməsidir. Belə bir əhəmiyyətli məsələnin müsbət istiqamətdə inkişaf etdirilməsi üçün əksər iqtisadi subyektlərdə analitik qruplar mövcuddur və əsasən onlar resursların effektiv istifadəsi üzrə dəyərləndirmənin audit orqanları tərəfindən yoxlanılmış nəticələrinə əsaslandığında fəaliyyətin nəticələri daha rentabelli olur.

Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadi fəaliyyətin maliyyə aspektindən nəzarətdə saxlanması zamanı əldə edilən yüksək nəticələr həm də müasir texnoloji avadanlıqların iqtisadi proseslərdə istifadəsi ilə bağlıdır. Müasir texnika və texnologiyanın, innovativ metod və resursların əldə edilməsi müvafiq sahədəki

təcrübədən, bundan əlavə kapitalın toplanmasından, kadr potensialından, iş prosesinin düzgün idarə edilməsindən və eləcə də digər iqtisadi məsələlərdən asılıdır. Bu baxımdan deyə bilərik ki, iqtisadi fəaliyyətlə bağlı hər hansı addım atmazdan öncə auditin dəyərləndirmələrinə ehtiyac duyulur.

Audit müəssisə və fərdi sahibkarların mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının müstəqil auditi üçün fəaliyyət sferasıdır. Auditin məqsədi audit yoxlamasına məruz qalan subyektlərin maliyyə hesabatlarının etibarlılığı və mühasibat uçotunun müvafiq ölkə qanunvericiliyinə uyğunluğuna dair rəy verməkdir.

Auditin iqtisadi mahiyyəti maliyyə hesabatlarının istifadəçiləri üçün maliyyə hesabatlarının göstəriciləri kimi istifadə edilən maliyyə hesabatlarının etibarlılığının ekspert qiymətləndirilməsində artan ehtiyacları ilə izah olunur. Auditorun maliyyə hesabatlarının etibarlılığına dair rəyi maraqlı şəxslər tərəfindən bu hesabatda daha çox güvən verir. Audit hər hansı bir subyektin iqtisadi fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin tələb olunan səviyyədə qeydə alınmasına riayət edildiyinə əmin olmaq üçün, həmin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətini özündə birləşdirən maliyyə hesabatlarının sərbəst şəkildə yoxlanılması və dəyərləndirilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, yoxlamaya kənardan cəlb edilən auditorun fəaliyyəti iqtisadi subyektlərin təsisçilərinin, səhmdar və digər xüsusiyyətli pay sahiblərinin marağında olan addımdır. Ümumiyyətlə dünya təcrübəsinə nəzər yetirdikdə görürük ki, audit fəaliyyətinə və onun imkanlarının tam reallaşdırılmasına xüsusi yer ayrılır.

Lakin bütün audit yoxlamaları özlüyündə fərdi xarakter daşıyır. Onların hər birinin özünə xas məqsədi və konkret müəyyən edilmiş vəzifələri var. Bu vəzifələri aşağıdakı kimi xarakterizə edə bilərik **[4, s 316]:**

- hesabat dövrünü əhatə edən maliyyə hesabatının düzgünlüyünü təsdiq etmək və ya həmin hesabatda hər hansı bir çatışmazlığın olduğunu müəyyən edərək aidiyyəti şəxslərin nəzərinə çatdırmaq;

- auditin aparıldığı dövrdə xərclərin, gəlirlərin və müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin mühasibat uçotu və hesabatında rahat başa düşülən, olduğu kimi və dəqiqliklə göstərilməsinə əməl etmək;

- mühasibat uçotunun yerinə yetirilməsi və hesabatların formalaşdırılması qaydalarını tənzimləyən qanunvericiliyə və normativ aktlara, aktivlərin, öhdəliklərin, eləcə də xüsusi kapitalın dəyərləndirilməsi qaydalarına riayət olunduğunu ortaya çıxarmaq;

- əsas və xüsusi dövrəyə resurslarından, maliyyə ehtiyatlarından və öhdəliklərindən daha faydalı istifadə olunması üzrə perspektivləri aşkara çıxarmaq.

Maliyyə nəzarəti təzahür formalarından biri kimi audit yoxlamalarının həyata keçirilməsinin məqsədi ölkələrin iqtisadi inkişafının xüsusiyyətlərindən asılı olaraq fərqlənir. Lakin, buna baxmayaraq əsas məqsəd hesabatların düzgünlüyü, qanunvericiliyə uyğunluğu, maliyyə təsərrüfat fəaliyyətində şəffaflığa əməl edilməsi olaraq qalır. Buna baxmayaraq yaranan fərqliliklər həm də hər bir dövlətin müxtəlif milli xüsusiyyətlərindən qaynaqlanır [5, s 21]. Belə ki, Böyük Britaniyada auditin əsas məqsədi mühasibat uçotunun aparılmasının, hesabatların tərtib edilməsinin düzgünlüyünə nəzarət etmək və iqtisadi subyektin maliyyə hesabatları haqqında obyektiv fikir ifadə etməkdir. Fransada audit yoxlamalarını aparmaqda məqsəd iqtisadiyyatın qeyri-dövlət sektoruna mənsub olan subyektlərin maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünə xarici maliyyə nəzarətini həyata keçirməkdir. Amerika Birləşmiş Ştatlarında auditin əsas məqsədi isə müstəqil auditor və ekspert-məsləhətçi tərəfindən maliyyə hesabatlarını yoxlamaqdır. Digər bir inkişaf etmiş Avropa ölkəsi olan İsveçrədə audit təşkili üzrə əsas məqsəd müəssisə və təşkilatların, şirkətlərin və bankların mühasibat uçotu hesablarında təsərrüfat əməliyyatlarının əks etdirilməsinin və maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünü yoxlamaqdır.

Gördüyümüz kimi müasir dövrdə iqtisadi subyektlərin idarəetmə sistemində nəzarət elə bir sahəyə çevrilmişdir ki, ondan geniş istifadə edilməsi ölkə iqtisadiyyatının hansı sferasından asılı olmayaraq, istər müəyyən müəssisə və şirkətin təsərrüfat – maliyyə fəaliyyətinə aid olsun, istərsə də dövlət quruluşu və iqtisadiyyatın xüsusiyyəti ilə əlaqədar olsun müsbət nəticələr verir. Deməli auditedən istifadə edilməsi ilə mövcud vəziyyətin xarakteri, faktlar və situasiyalar dəqiq öyrənilir, fəaliyyətin daha da inkişaf etdirilməsi və onun təkmilləşdirilməsi ilə

əlaqədar həqiqəti əks etdirən əhəmiyyətli qərarların qəbul edilməsinə əsas verir. Auditor fəaliyyətinin inkişaf etməsi həm maliyyə təsərrüfat fəaliyyətində səmərəliliyi artıran faktor kimi əhəmiyyət qazanır həm də, müxtəlif sahələrin inkişafına səbəb olur. Audit xidmətinin təkmilləşməsi ona bağlı olan müxtəlif xidmət formalarının və ya növlərinin formalaşmasını sürətləndirir [6, s.7]. Həmin xidmət növlərinə göstərilənləri aid etmək olar:

- İqtisadi subyektlərin, təşkilatın və ya hər hansı bir müəssisənin il üzrə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin auditi;
- Müəssisənin, firmanın, təşkilatın və ya hər hansı bir iqtisadi subyektin balans göstəricilərinin düzgünlüyünün auditi;
- İqtisadi subyektlərdə mühasibat uçotunun müasir standartlara uyğun şəkildə formalaşdırılması;
- Təsərrüfat subyektlərində müəyyən edilmiş konkret fəaliyyət sferasının auditi.
- İstehsal sferası subyektlərində xərclərin birbaşa, ümumi təsərrüfat xərclərinə ayrılmasının düzgün olmasının, müəyyən edilmiş norma və qaydalara uyğun silinməsinin həyata keçirilməsi, maddi aktivlərin, zərərlərin silinməsi, istehsal prosesində yaranan yararsız məhsulların düzgün qeydə alınması və bütün bunların reallığının sübut edilməsi üzrə auditor fəaliyyəti;
- Xidmət sferası müəssisələrində xərclərin müvafiq sahələr üzrə qruplaşdırılmasının auditi;
- Təsərrüfat subyektlərində uçotun təşkilinə dair konsultasiyaların verilməsi;
- Fəaliyyətin Vergi məəcəlləsinin tələblərinə uyğun qurulması ilə əlaqədar vergi xidməti və məsləhətlərinin təqdim edilməsi;
- Maliyyə (mühasibat) hesabatlarının formalaşdırılması və müvafiq hesabatların hazırlanmasında iştirak, eləcə də onun tələblərə uyğun olduğunu vurğulamaqla təsdiqlənməsi;

Bundan əlavə audit fəaliyyətindən irəli gələn maliyyə nəzarəti iqtisadi subyektlərin mühasibat və vergi orqanları ilə hər hansı anlaşılmazlıqlarının aradan

qaldırılmasında iştirak etmək və həmin anlaşılmazlıqların qanunvericiliyin tələblərinə əsasən həllini sübuta yetirmək işində də yaxından iştirak edir.

Auditor fəaliyyəti sahibkarlıq fəaliyyəti xarakterinə malik olmaqla sifarişçi ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin nəticələrini əhatə edən maliyyə hesabatı məlumatlarını, mühasibatlığa aid olan sənədlərini, vergi bəyannamələrini, maliyyə öhdəliklərini yoxlayaraq rəy vermək və digər xarakterə malik xidmətlərlə məşğul olmaq kimi vəzifələri yerinə yetirir. Audit müəssisə və təşkilatların maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti nəticələrinə əsasən onun etibarlılığını, iqtisadi və digər sferalarda idarəetmə və müxtəlif xüsusiyyətli fəaliyyətlərinin yüksək səviyyədə qurulması, idarə edilməsi, eləcə də xərcləmələrin məqsədyönlü şəkildə sərf edilməsi ilə yanaşı mənfəətliliyin artırılmasına dair ən mümkün imkanlar haqqında təklif və tövsiyələr hazırlayaraq təqdim edir. Audit yoxlaması prosesində yerinə yetirilmiş işlərin əsas aspektləri sənədləşdirilərək, auditor rəyinin alınması üçün müvafiq nəticəyə gəlinməli, auditin yüksək standartlara və tələb olunan qaydada reallaşdırılmasını sübut edən göstəricilər toplanılmalıdır.

Dünya təcrübəsinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, auditin müxtəlif növləri qəbul olunmuşdur. Həmin növləri aşağıdakı cədvəl 1.1 – dən daha aydın görmək olar:

Cədvəl 1.1.

Audit müxtəlif xüsusiyyətlərə əsasən növləri

Nö	Kriteriya	Növ
1.	İnformasiyanın istifadəçilərinə əsasən	Daxili audit Kənar audit
2.	Qanunvericiliyin tələblərinə əsasən	Məcburi audit Könüllü audit
3.	Audit aparılan obyektlərə görə	Bank audit Sığorta orqanlarının audit Birjaların, investisiya institutlarının və büdcədən kənar fondların audit Ümumi xarakterli audit

		Dövlət auditi
4.	Auditin təyinatı üzrə	Maliyyə hesabatlarının auditi Vergi auditi Tələbə uyğun audit Qiymət auditi İdarəçilik, istehsalat auditi Təsərrüfat fəaliyyətinin auditi Xüsusi audit
5.	Auditin həyata keçirilmə vaxtına əsasən	İlkin Razılaşdırılmış Operativ
6.	Audit yoxlamasının xarakterinə əsasən	Təsdiqedic Sistemli Riskə istinad edən audit

Mənbə: R. Ş. Hacıyev, S.M. Səbzəliyev, Auditin Əsasları, dərslik, Bakı - 2004, s 27.

Yuxarıda göstərilən bölgüyə baxmayaraq daxili və xarici audit xüsusilə fərqləndirilir. Qərb ölkələrinin geniş şəkildə inkişaf etdiyi bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə auditor nəzarətini daxili və kənar audit kimi ayırmaq olar.

Daxili audit idarəetməyə aid edilən nəzarətin mühüm tərkib hissəsi olaraq müstəqil, təminatverici və məşvərətçi fəaliyyətdir. Daxili audit iqtisadi subyektin daxilində şəffaflıq prinsiplərini rəhbər tutaraq informasiyanın düzgün işlənməsinə zəmanət verir. Belə ki, daxili audit müəssisənin xüsusi struktur bölməsidir və müəssisə rəhbərliyinə və ya direktorlar şurasına tabedir. Daxili auditorlar mühasibat uçotunun və müəssisədə daxili maliyyə nəzarətinin formalaşdırılması və onun təkmilləşdirilməsi kimi ən vacib məsələlərlə yanaşı, həmçinin müəssisənin rəhbərinin müvafiq sahədə xüsusi göstərişlərinə də əməl edirlər.

Müəssisələr daxili auditin tələblərinin yerinə yetirilməsinə xüsusi önəm verməklə aktivlərin dövriliyinə, idarəetmənin təşkilinə və onun keyfiyyət göstəricisinin yüksəlməsinə nəzarət etmiş olur. Daxili auditin yüksək səviyyədə təşkili müəssisənin struktur bölmələrinin öz xidməti vəzifələrini yerinə yetirməklə bağlı bir növ xəbərdar etmiş olur və onların vəzifələrinə daha məsuliyyətlə yanaşmalarını təmin edir. Belə olan halda müəssisədə xoşagəlməz halların yaranması, qanunvericiliyin tələblərinin pozulması, hesabatların, gəlir və xərclərin düzgün istifadəsi üzrə informasiyaların gizlədilməsi hallarının qarşısı alınır. Bununla belə lazımi məqamda daxili nəzarətin həyata keçirilməsinə müəssisədən kənar mütəxəssislərin dəvət edilməsi ola bilər. Daxili yoxlama aparən və maliyyə nəzarətini həyata keçirən auditorun funksiyalarına aşağıdakıları aid edə bilərik:

- müəssisənin aktivləri üzərində operativ nəzarəti həyata keçirmək və həmin aktivlərin effektiv istifadəsinə nail olmaq, bu istiqamətdə dəstək göstərmək;
- müəssisə rəhbərliyinə təqdim edilmiş məlumatların dəqiq olmasına obyektiv şəkildə qiymət vermək;
- iqtisadi sistemə daxil olan nəzarət formalarının yerinə yetirilməsinin düzgün olmasının dəyərləndirilməsi;
- reallaşdırılan daxili nəzarətin və məlumatların işlənməsi sisteminin effektivlik dərəcəsini yüksəltmək məqsədilə onları mütəmadi olaraq analiz etmək və bu sistemin vasitəsilə təqdim edilən məlumatların keyfiyyətinə dəqiq və qərəzsiz qiymət vermək.

Audit prosesi ümumiyyətlə həmişə müəyyən bir dövrə (orta hesabla - iki həftə) məhdudlaşır. Böyük və hətta orta ölçülü bir müəssisədə bu məhdudiyyətlərə görə tam nəzarət etmək həmişə mümkün deyil. Buna görə auditor hər bir təsərrüfat subyektinin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq yoxlama strategiyasını müəyyən etməlidir[7, s. 118]:

- müştərinin fəaliyyəti barədə toplanan məlumatların nəzərdən keçirilməsi; riskin ilkin qiymətləndirilməsi və daxili nəzarətin effektivliyi;
- ayrı-ayrı əməliyyat qruplarının yoxlamasının dərinliyi, xarakteri və müddəti müəyyənləşdirilir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi auditin ən mühüm iki növündən biri kənar auditdir. Kənar audit təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrini daha da obyektiv şəkildə qiymətləndirmək məqsədilə reallaşdırılır. Auditin bu növü müstəqil, sərbəst auditorlar və ya audit şirkətləri tərəfindən əldə edilmiş razılığa, bağlanmış müqaviləyə əsasən həyata keçirilir. Kənar auditin təşkil olunmasında məqsəd cəmiyyətə iqtisadi fəaliyyətdə əsas maraqlı tərəflər payçılar, səhmdarlar, kreditorlar və özəl sektoru təmsil edən təsərrüfat vahidlərinin maliyyə fəaliyyətinin nəticələrini, onların həqiqətə uyğun olmasını, qanunların müddəa və tələblərinin yerinə yetirilməsini ifadə edən elmi olaraq sübutlarla əsaslandırılmış məlumatlar təqdim etməkdir. Auditin bu növünün daxili auditdən fərqli olaraq əsas məqsədlərini aşağıdakı kimi ifadə edə bilərik:

- təsərrüfat vahidlərinin maliyyə fəaliyyətinin və bununla əlaqədar olan bütün mühasibat əməliyyatlarının, maliyyə hesabatı məlumatlarının əhatəli, inandırıcı və dəqiq aparılmasının yoxlanılması;

- uçotun və maliyyə hesabatının formalaşdırılması, düzgün tərtibinin yerinə yetirilməsi, öhdəliklərin və müəssisəyə aid olan kapitalın tənzimlənməsini müəyyən edən qanunvericilik və normativ-hüquqi aktların tələblərinə tam şəkildə əməl edilməsinə nəzarət;

- müəssisəyə aid olan əsas və dövrüyyə aktivlərinin, maliyyə resurslarını və müəssisə xaricində olan mənbələrdən cəlb edilməklə istifadəsinin mümkünlüyünü müəyyən etmək;

- vergilərin ödənilməsi, vergi hesablamalarının düzgün edilməsi, eləcə də iqtisadi subyektin maliyyə nəticələrində müsbət tendensiyaaların əldə edilməsi ilə bağlı müvafiq təkliflər verilmək;

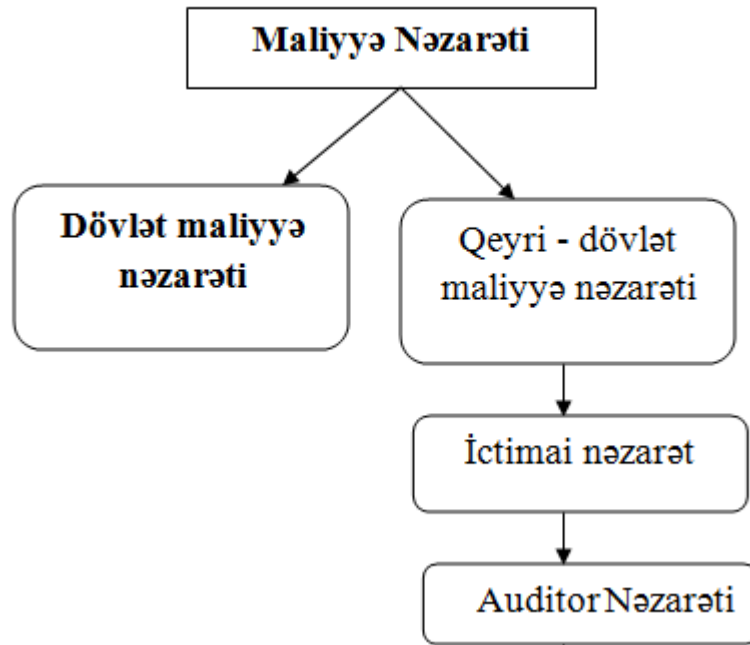
- iqtisadi subyektin tərtib etdiyi maliyyə hesabatlarında əks etdirilən bütün göstəricilərin reallığı əks etdirdiyini yoxlamaq.

Ümumiyyətlə auditin müxtəlif xarakterli növlərinin yerinə yetirilməsi təsərrüfat fəaliyyətində səmərəliliyi artırmağa və yalnız şəffaflığı təmin etməyə yönəlmişdir. Bundan əlavə mütəmadi olaraq dəyişən və təkmilləşən standartların

tətbiqi, o cümlədən beynəlxalq təcrübə mübadilələrində iştirak etmək audit fəaliyyətinin effektivliyini artırma bilər. Buna görə də istər dövlət, istərsə də bütün iqtisadi subyektlər auditin yoxlamalarının və maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsində maraqlı olmalı, təşəbbüskar tərəf kimi çıxış etməlidirlər.

1.3.Azərbaycan Respublikasında maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanlar

Maliyyə nəzarəti ümumilikdə bütün təsərrüfat subyektləri, o cümlədən dövlət, müəssisə və təşkilatların maliyyə əməliyyatları ilə əlaqədar qanunverici və icraedici hakimiyyət orqanlarını təmsil edən subyektlərin nəzarəti kimi qiymətləndirilə bilər. Maliyyə nəzarətinin obyektı kimiiqtisadi subyektlərin maliyyə vəsaitlərinininformalaşdırılması və onlardan istifadə zamanı yaradılan pul münasibətləri və onların yenidən bölgüsü ilə bağlı proseslərdir. Maliyyə nəzarətinin əhatə dairəsi çox genişdir və buraya maliyyə göstəriciləri, mənfəət, əlavə dəyər vergisi, bütün növ gəlirlər, maya dəyəri, rentabellik, fondlar və s. elementlər aid edilə bilər. Maliyyə nəzarəti subyektlərinə isə maliyyə nəzarətini reallaşdıran hüquqi və fiziki şəxslər daxildir. Ümumilikdə isə maliyyə nəzarəti orqanlarının mülkiyyət formasına görə aşağıdakı şəkil 1.1-də göstərilən formada qruplaşdırıla bilər:

Şəkil 1.1. Maliyyə nəzarəti orqanlarının mülkiyyət formalarına görə ayrılması

Mənbə: Damət Bağırov, Mirələm Həsənlı, Maliyyə, dərs vəsaiti, (ikinci buraxılış), BAKI – 2011, s 425

Dövlət səviyyəsində maliyyə idarəetmə prosesində vacib olan məqamlardan biri dövlətin, müəssisələrin və bütün digər iqtisadi qurumların maraqlarını və hüquqlarını təmin etmək üçün dövlət maliyyə nəzarəti aparmaqdır.

Maliyyə nəzarəti bütün səviyyələrdə xüsusi üsullarla qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən bütün iqtisadi qurumların (hökumət, təşkilat, qurum) maliyyə fəaliyyətini yoxlamaq məqsədilə xüsusi yaradılmış müəssisələrin nəzarətidir. Dövlət maliyyə nəzarəti dövlətin maliyyə siyasətini tətbiq etmək və maliyyə sabitliyinə şərait yaratmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bütün səviyyələrdə olan büdcələrin və büdcədən kənar fondların büdcələrinin hazırlanması, təsdiqlənməsi və icrası ilə yanaşı dövlət orqanlarına, dövlət banklarına və maliyyə təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinə nəzarəti əhatə edir.

Dövlət maliyyə nəzarəti dövlətin əsas qanunlarının müddəalarına əsasən müvafiq sahə üzrə xüsusi səlahiyyətli dövlət qurumlarının və hakimiyyət orqanlarının

iqtisadi və hüquqi fəaliyyətlərinin kompleks və məqsədyönlü sistemidir. Ölkənin konstitusiyasının tələbləri maliyyə nəzarəti təşkilində həlledici rol oynayır. Ümumiyyətlə nəzarətin hüquqi tənzimlənməsi dövlətin tipinə, onun sosial-siyasi yönümünə, iqtisadi inkişaf səviyyəsinə, mülkiyyətin xüsusiyyətinə bağlıdır.

Dövlət maliyyə nəzarəti ümummilli məhsulun bölüşdürülməsi xərclərin nisbətini izləmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu, pul vəsaitlərinin axınının bütün kanallarına, bir qayda olaraq ictimai mənbələrin formalaşmasına, onların vaxtında daxil olmasına və məqsədyönlü istifadəsinin tamlığına aiddir. Dövlət maliyyə nəzarəti orqanları həm dövlət sektorunda, həm də özəl eləcə də korporativ biznesdə milli iqtisadi mənfəətlər ilə müəyyən edilmiş yoxlamalar aparmaq hüququna malikdirlər.

Maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsində əsas tənzimləyici və nəzarətedici mexanizm kimi dövlət nəzarət orqanları çıxış edir. Dövlət maliyyə nəzarəti ona görə effektiv hesab edilə bilər ki, o nəzarət prosesini sisteməlik şəkildə həyata keçirir. Nəzarətin səmərəliliyinə isə onların təqdim etdikləri hesabatla əsasən qiymət vermək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında maliyyə nəzarəti Konstitusiyasına əsasən həyata keçirilir. Maliyyə nəzarətini reallaşdırən ən vacib hakimiyyət qolları isə aşağıdakı kimi qeyd oluna bilər:

- dövlət maliyyə nəzarəti: icra hakimiyyəti orqanlarının nəzarəti (AR Maliyyə Nazirliyi, AR Vergilər Nazirliyi, AR Mərkəzi Bankı, AR Hesablama Palatası və s.),
- qanunverici orqanların nəzarəti (Milli Məclis),
- məhkəmə hakimiyyəti nəzarətindən ibarətdir.

İcra hakimiyyətini təmsil edən orqan kimi Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi ölkənin ümumilikdə maliyyə siyasətinin hazırlanması və həmin siyasətin tətbiq edilməsi, dövlət maliyyəsinin səmərəli idarə edilməsi, dövlət və konsolidasiya edilmiş büdcələrin layihələrinin hazırlanması və dövlət büdcəsinin kassa icrasının təmin edilməsini və. s ciddi məsələləri yerinə yetirir [15]. Lakin bütün bunlarda əlavə Maliyyə Nazirliyi dövlət borcunun effektiv və şəffaf idarə edilməsi, müəssisə və təşkilatlarda uçotun aparılması, dövlət büdcəsinin vəsaitinin aidiyyəti

üzrə xərclənməsi, qiymətli metalların dövriyyəsi və istehsalı sahələrində əsas dövlət nəzarətini həyata keçirən və onu təmin edən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır[8]. Bundan əlavə Maliyyə Nazirliyi dövlət nəzarət orqanı kimi digər əlaqədar dövlət qurumları ilə müştərək şəkildə dövlət büdcəsindən investisiya məqsədilə ayrılan pul vəsaitlərinin, eləcə də innovasiyalaşma prosesinin maliyyələşməsinin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir. Xüsusilə, qanunvericilikdə təsbit edilmiş formada Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı və müxtəlif maliyyə - kredit qurumları ilə ölkənin adından borc razılaşmaları əldə etmək, həmin borcları zamanında ödəmək və ödənilməsinə təmin etmək, eləcə də həmin borcların aidiyyəti istiqamət üzrə xərclənməsinə effektiv nəzarət etmək vəzifəsini icra edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin nəzarət səlahiyyəti yalnız dövlət səviyyəsində maliyyə vəsaitlərinə aid edilir, Azərbaycan Respublikasının büdcə qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının subyektlərinin və yerli özünüidarəetmənin maliyyə müstəqilliyini nəzərdə tutur. Onlar öz büdcələrinin və büdcədən kənar fondların formalaşması və istifadəsinə özləri məsuliyyət daşıyırlar. Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti tərəfindən həyata keçirilən nəzarət prosesinə daxil olan addımlar nəticəsində dövlət büdcəsindən ayrılan məqsədli vəsaitlərin istifadəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktların tələblərinə əməl edilməməsi yoxlanılır. Dövlət orqanı tərəfindən aparılan yoxlamalarda aşkar olunan artıq ödənişlərin yoxlamaların gedişində bərpası təmin edilir. Lakin qüvvədə olan qanunların tələblərinə riayət edilməməsi müşahidə edilən müəssisələrdə, xüsusilə fəaliyyət göstərməyən struktur vahidlər, müxtəlif vəzifələr üzrə normadan artıq saxlanılan ştat vahidləri ləğv edilir, həmçinin hüquqi aktlara uyğun olmayan digər əsassız ödənişlərin davam etdirilməsi dayandırılır. Nəzarətin həyata keçirildiyi hesabat dövründə müxtəlif hallar üzrə mənimsəmə xarakteri olan hallar müşahidə edilərsə müvafiq çatışmazlıqlara hüquqi qiymətin verilməsi məqsədilə həmin materiallar Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroruna göndərilir.

Maliyyə nəzarətinin əsas məqsədi maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayan mühasibat, vergi və büdcə mühasibatlığının təşkili ilə bağlı

hesabat sənədlərini yoxlamaqdır.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən effektiv maliyyə nəzarət orqanlarından biri Hesablama Palatasıdır. Hesablama Palatasının qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur [13]:

- dövlət büdcəsindən, eləcə də büdcədənəknar fondlardan istifadəyə nəzarəti həyata keçirmək;
- müəyyən edilmiş qanun pozuntularının aradan qaldırılması və büdcə prosesinin səmərəliləşdirilməsi haqqında təkliflər təqdim etmək;
- dövlətin maliyyə resurslarından, həmçinin geri verilməklə təqdim edilən dövlət vəsaitlərinin effektivliyi və istifadəsinin məqsədəuyğunluğunu dəyərləndirmək;
- dövlət büdcəsi və büdcədənəknar fondların layihələrinin maddələrinin əsaslandırılmasının vacibliyini müəyyən etmək;
- maliyyə ekspertizası, yəni büdcə üçün qəbul edilmiş dövlət qanunlarının maliyyə nəticələrini qiymətləndirmək;
- bank hesablarına büdcə vəsaitlərinin daxil olmasına və hərəkətinə nəzarət etmək;
- dövlət büdcəsinin icrasının gedişi haqqında Milli Məclisə müntəzəm olaraq informasiya vermək;
- dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsindən dövlət büdcəsinə daxilolmalara, onun satışına və idarə edilməsinə nəzarət etmək;

Hesablama Palatası Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici dövlət borclarının, eyni zamanda Mərkəzi Bankın dövlət borclarına xidmət edilməsi üzrə fəaliyyətinə, ölkə hökuməti vasitəsiləldə edilmiş xarici kreditlərin effektiv istifadəsinə və Azərbaycanın borc olaraq və yageri ödənilməməklə digər dövlətlərə və beynəlxalq qurumlara təqdim etdiyimaliyyə vəsaitlərinə nəzarət etməyə borcludur.

Dəyişən iqtisadi və digər xarakterə malik şərait müxtəlif sahələrdə olduğu kimi maliyyə nəzarəti sahəsində də islahatların aparılmasını qaçılmaz edir. Belə ki, hadisə və proseslərin mütəmadi olaraq dəyişməsi, dünyada baş verən hadisələr və onların ölkə əhəmiyyətli təzahürləri müxtəlif maliyyə nəzarət orqanları haqqında yenidən formalaşdırılma qərarı alınmasına səbəb olur. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası

maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin effektiv formada təmin edilməsi, həmçinin kreditorların, investorların və sığorta olunanların hüquqlarının qorunması imkanı verən ilk publik hüquqi şəxs statuslu orqandır. Qeyd etdiyimiz kimi dünya iqtisadiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Azərbaycan qlobal iqtisadiyyatda baş verən proseslərə dərhal reaksiya vermək ölkə iqtisadiyyatı qarşısında maliyyə sektorunun dayanıqlığını formalaşdırmaq və müvafiq sferada nəzarət tədbirlərini müasirləşdirməklə əlaqədar vəzifələr və məqsədlər müəyyən etmişdir. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası ölkənin qiymətli kağızlar bazarının, investisiya fondlarının, bank və sığorta fəaliyyəti sferalarının, eləcə ödəniş sistemlərinin çevikliyinin artırılması ilə müasir standartlara cavab verməsi və ödənişlərdə şəffaflığının yaradılması, bununla yanaşı sözü gedən sahələrdə tənzimləmə və nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müxtəlif tapşırıqların yerinə yetirilməsinə görə cavabdehdir.

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası ölkə daxilində maliyyə münasibətlərinin qanunvericilik çərçivəsində və düzgün həyata keçirilməsini təmin etmək üçün ona aid olan səlahiyyətlərini Maliyyə Monitorinqi Xidmətinin köməyi ilə həyata keçirir [10]. Qeyd edək ki, Maliyyə Monitorinqi Xidməti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 23 fevral tarixli 66 nömrəli Fərmanı ilə yaradılmışdır.

Maliyyə Monitorinqi Xidməti çoxsaylı funksiyalar yerinə yetirməkdədir. Bu funksiyalar müasir dövrün tələbinə uyğun olaraq ona həvalə edilmişdir. Bu funksiyalara aşağıdakıları aid edə bilərik:

- cinayət vasitəsilə ilə əldə edilən pul vəsaitlərinin və ya müxtəlif xarakterli əmlakların qanuniləşdirilməsi və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizənin aparılması sahəsində spesifik informasiyaları toplayaraq təhlil edir, həyata keçirilmiş təhlillərin nəticəsinə əsasən reallaşdırılan əməliyyatda cinayətin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirdikdə informasiyaları müvafiq dövlət orqanlarına təqdim edir;
- cinayət vasitəsilə ilə əldə edilən pul vəsaitlərinin və ya müxtəlif xarakterli əmlakların qanuniləşdirilməsi və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə

sahəsində vahid informasiya sisteminin tətbiq edilməsini təmin edir;

- cinayət vasitəsilə ilə əldə edilən pul vəsaitlərinin və ya müxtəlif xarakterli əmlakların qanuniləşdirilməsi və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizədə Azərbaycan Respublikası tərəfindən çıxış edir və onun beynəlxalq münasibətlərində müvafiq qaydada təmsil edir.

Nəzarət həyata keçirilən iqtisadi və digər subyektlərdən informasiyaların toplanılması, analizi və qarşılıqlı ötürülməsi sayəsində cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın ləqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizəni dəstəkləyir və demək olar ki stimullaşdırır.

Strateji fəaliyyət istiqaməti Maliyyə Monitorinqi Xidmətini müasir standartlara uyğun olan maliyyə monitorinqi və nəzarəti orqanı kimi formalaşdırmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi ölkə ərazisində həyata keçirilən vahid maliyyə və büdcə siyasətinə uyğun olaraq dövlət vergi siyasətinin tətbiqini, dövlət büdcəsinə ödənilməli olan vergilərin və digər büdcə daxilolmalarının vaxtında və bütünlüklə toplanmasını həyata keçirən və bu istiqamətdə dövlət nəzarətini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır **[16]**. Vergilər Nazirliyi dövlət maliyyə nəzarət orqanı kimi vergi ödəyicilərinin vergilərin ödənməsindən imtina etməsi və vergi məcəlləsinin pozulması halları haqqında hər hansı subyektdən informasiya qəbul edildikdə, informasiyada vurğulanan halları müvafiq vergi ödəyicisində aparılacaq növbəti operativ vergi nəzarəti prosesində və ya növbəti səyyar vergi yoxlamasında tədqiq etməyə və nəzarət prosesi yekunlaşdıqdan sonra aparılan nəzarət yoxlama prosesinin nəticələri haqqında informasiyanı təqdim edən şəxsə bildirməkdir. Bu o deməkdir ki, Vergilər Nazirliyi öz vəzifə və öhdəliklərini yerinə yetirərkən birbaşa cəmiyyətin üzvləri ilə, hüquqi və fiziki şəxslərlə birbaşa və dolaylı yolla sıx əlaqədə olur. Bütün dəyişikliklər haqqında vergi ödəyicilərini məlumatlandırır və onlarla izahedici iş aparır. Nazirlik tabeliyində olan vergi orqanlarının fəaliyyətinə də nəzarəti həyata keçirir və bundan əlavə qanunvericiliyə müvafiq olaraq vergi nəzarətinin forma və metodlarını müəyyən edir. Bu səlahiyyət o baxımdan müsbət sayıla bilər ki, dəyişən mühit, situasiya və subyektlərin müxtəlifliyi

yekun nəticənin səmərəli olması üçün nəzarət orqanına vəziyyətə görə optimal davranış forması seçmək imkanı təqdim edir.

Dövlət maliyyə orqanlarının maliyyə nəzarəti sahəsində fəaliyyətinə nəzər yetirərkən onların əsasən maliyyə münasibətlərindən yaranan iqtisadi proseslərə nəzarət üzrə fəaliyyət göstərdiyini müşahidə edirik. Bu baxımdan dövlət tərəfindən maliyyə nəzarətinin səmərəliliyi bir çox cəhətdən ölkədə mühasibat uçotu, vergi, valyuta əməliyyatları və s. təşkili keyfiyyətindən asılıdır. Ümumiyyətlə vurğulamaq lazımdır ki, maliyyə nəzarətini təşkil edərkən ölkənin potensial imkanları nəzərə alınmalıdır. Bu görə də maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mütəmadi olaraq fəaliyyət həyata keçirilməlidir. Ölkənin beynəlxalq iqtisadi aləmdə reytinginin yüksək olması ilk növbədə maliyyə sisteminin sabitliyindən, maliyyə sisteminin sabitliyi isə müvafiq sahədə nəzarətin tam və tələb olunan standartlara uyğun keçirilməsindən asılıdır. Buna görə də maliyyə nəzarətini təkmilləşdirmək üçün aşağıdakı fikirləri irəli sürmək olar:

- maliyyə nəzarətinin effektivliyinin yüksəldilməsi məqsədilə həmin sahə üzrə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması;
- Operativ maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi;
- Maliyyə nəzarətinin hər bir istiqaməti iqtisadi sistemin tələblərinə və göstəricilərinə uyğun təşkil edilməlidir.

FƏSİL II. AVROPA İTTİFAQININ MALİYYƏ SİSTEMİ VƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ

2.1. Avropa İttifaqında maliyyə sisteminin formalaşmasının nəzəri aspektləri

Avropa İttifaqının mövcud maliyyə sisteminin fəaliyyətini, onun üstün və çatışmayan cəhətlərinin formalaşmasına təsir edən səbəbləri başa düşmək üçün bu sistemin formalaşması prosesinə təsir edən amillərin aydınlaşdırılması lazımdır. Avropa İttifaqının büdcə sisteminin yaradılması tarixi Avropa Kömür və Polad Birliyinin yaradıldığı Paris razılaşması və Avropa İqtisadi Birliyinin əsasının qoyulduğu Roma razılaşması tərəfindən ortaya çıxarılan büdcə mexanizmlərinin reallaşdırılmasına əsasən başlanır. Bu prinsiplər təxmini olaraq 1970-ci illərə qədər dəyişməz olaraq qalmışdır. İlk dövrlərdə hər bir avropa qurumun özünəməxsus büdcəsi var idi. 1957 – ci ildə Avropa İqtisadi Birliyinin yaranması ilə vahid büdcə yarandı. 1965 – ci ildə isə birləşmə haqqında razılaşmaya əsasən vahid şura və vahid komissiya yaradıldı. Birləşmə haqqında razılaşma iki səviyyədən ibarət büdcəni birləşdirdi.

Qeyd etdiyimiz kimi 1970 – ci ilə qədər büdcə alətlərinin birləşdirilməsi prosesi yekunlaşdı. 22 aprel 1970 – ci ildəki Lüksemburq razılaşmasına əsasən Birliyin büdcəsinə tədqiqat və investisiya proqramları üzrə xərclər daxil edildi. Müvafiq qərar Birliyin büdcəsinin mahiyyətini köklü surətdə dəyişdi. Üzv dövlətlər öz maliyyə resurslarını buraya yönəltməyə başladılar və bu addım onun üçün maliyyə azadlığı əldə etməkdə mühüm hadisə oldu. İlk dövrlərdə Birliyin büdcə gəlirlərinin əsas mənbəsi kimi gömrük gəlirləri, kənd təsərrüfatı rüsumları, eləcə də əlavə dəyər vergisi üzrə gəlirlər çıxış edirdi [17].

İttifaqın institutsional sisteminin dəyişməsi, yeni üzv ölkələrin hesabına tərkibinin genişlənməsi baş versə də büdcə mexanizmi getdikcə daha ləng işləyirdi və büdcə sistemində islahatların həyata keçirilməsi qaçılmaz hal almışdı. 1984 – cü ildə Fontenblo şəhərində İttifaqın maliyyə funksionallığına əhəmiyyətli təsir edəcək bir

neçə sual qalındırılaraq müzakirəyə çıxarıldı. Burada Böyük Britaniyanın bücəsinin balanslı olmaması, İspaniya və Portuqaliyanın yeni üzv kimi qoşulması, kənd təsərrüfatı siyasətinin həyata keçirilməsinə xərclərin ayrılması, öz resurslarının tükənməsi kimi məsələlər öz əksini tapırdı. Avropa İttifaqının maliyyə sistemində islahatların həyata keçirilməsində heç də az əhəmiyyətə malik olmayan bir məsələ, üz dövlətlərin vəzifələrinin qeyri bərabər bölünməsi öz həllini tapdı. Belə ki, bir ölkə donor qismində digəri isə resipient qismində üzv olurdu. Həll yolu kimi düzəliş mexanizmi qəbul edildi və Böyük Britaniyaya büdcədəki qeyri bərabərliyi düzəltməyə imkan verdi.

İqtisadi və siyasi inkişafının yeni mərhələsində üçüncü genişlənmədən, yeni İspaniya və Portuqaliyanın üzv olmasından sonra maliyyə sistemində əsaslı islahatlar aparmaq üçün yeni imkanlar yarandı. Yeni istiqamətin əsas məqsədi iqtisadi və sosial bərabərlik siyasətinin həyata keçirilməsinə başlamaq üçün maliyyə resursları təqdim etmək üçün addım atmaq idi. Maliyyə resursları bazasının formalaşdırılması orta müddətli perspektivdə üzv ölkələr arasında əsas sahələr üzrə razılıqların əldə olunacağı perspektivindən xəbər verirdi.

1988 – ci ildə həyata keçirilən üçüncü büdcə islahatı Avropa Birliyinin struktur fondlarının təkmilləşdirilməsi oldu [18]. Vahid Avropa aktına əsasən vahid büdcədən maliyyələşən üç böyük fond razılaşmada müəyyən edilmiş məqsədlərə çatmaq istiqamətində razılaşdırılmış siyasət həyata keçirəcəklərini qəbul etdilər. Bununla da fondların məqsədlərinin səmərəli həyata keçirilməsi məqsədilə maliyyə perspektivləri çərçivəsində gələcək fəaliyyətin 5 istiqaməti müəyyən edildi:

- iqtisadi inkişaf baxımından geri qalan regionlarda inkişaf səviyyəsinin və müvafiq strukturların eyniləşdirilməsi;
- sənaye baxımdan tənəzzül etmiş regionlarda struktur yenidənqurmaları;
- uzunmüddətli işsizlik problemi ilə mübarizə;
- gənclərin professional integrasiyası;
- aqrar sektorun yenidən qurulması və kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi.

1988 – ci ildə həyata keçirilən islahatları sözsüz ki, uğurlu adlandırmaq olar.

Belə ki, üç əsas məqsəd, gəlirlərin idarə olunan artımı, büdcə prosesinin yaxşılaşdırılması və büdcənin idarə edilməsi, özünəməxsus resurslardan əldə edilə biləcək daxilolmaların mümkün qədər çox faydasını əldə etmək kimi məqsədlərə nail olunmuşdu. Həmin islahatlar maliyyə resurslarının çatışmazlığı problemini aradan qaldırdı. Müxtəlif istiqamətlər üzrə xərclərin maksimal çoxluğuna və 1988 - 1992 – ci illərdə büdcə xərclərinin həcmnin artırılmasına baxmayaraq, əldə edilən gəlirlərin həcmi üstələmədi. Buna əsasən iki amil təsir etdi. Birincisi, iqtisadi artım tempi proqnozlaşdırılandan çox sürətli olmuşdu, ikincisi isə vahid kənd təsərrüfatı siyasətinə çəkilən xərclər az miqdarda idi [19].

Sonrakı dövrlərdə olan institutlararası razılaşmalar və onların tətbiq etdiyi maliyyə çərçivələri 2000 – 2006 - cı illərdə və 2007 – 2013 - cü illərdə Birliyin büdcə sisteminin müəyyən edilmiş qaydada islahatlara məruz qalması prosesini davam etdirirdi. Belə ki, 2000 və 2006 - cı illərdə institutlararası razılaşma büdcə prosesinin effektivliyinin artırılmasına xidmət etməyə yönəlmişdir. Növbəti 2007-2013-cü illər üçün də eyni maliyyə siyasəti prinsipləri çərçivəsində yanaşma tətbiq edildi. Burada yeni bir fond, Avropa Birliyinin həmrəyliyi fondu yaradıldı və bu fondun köməkliyi ilə büdcə normasını aşan xərclər maliyyələşdirilməsinə diqqət yetirildi. Bundan başqa Avropa qloballaşmaya uyğunlaşma fondu da açıq qalmış xərclərin ödənilməsi üçün əlavə resurs mənbəyi rolunu çıxış etməyə başladı.

Beləliklə belə nəticəyə gəlmək olar ki, Avropa İttifaqının maliyyə və büdcə sistemində əsas dönüş nöqtəsi 1988 – ci ildə islahatlar nəticəsində çoxillik büdcə layihəsinin tətbiq edilməsi olmuşdur. Uzunmüddətli maliyyə planları İttifaqın büdcə sisteminin keyfiyyətli idarə edilməsində yeni alət rolunu oynadı. Bunun nəticəsində də köhnə sistemin əsasında yeni təkmilləşdirmə aparmaq və yeni mexanizmlər tətbiq etmək mümkün oldu.

Hazırda Avropa İttifaqında regional maliyyə sisteminin formalaşması Avropa ölkələrinin iqtisadi integrasiyasının mühüm tərkib hissəsi kimi bu prosesin təsirini yaşayır və eyni zamanda onalara əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu vəziyyətdə, iqtisadi faktorlar, bir tərəfdən, Avropada siyasi əlaqələrin inkişafını stimullaşdırır və

digər tərəfdən də ölkələr təşkilat daxili siyasətdən asılı hala düşməyə başlayır.

Nəzəri baxımdan Avropa İttifaqında vahid iqtisadi və valyuta birliyinin yaradılmasını, maliyyə sisteminin formalaşdırılmasını nəzərdə tutan ümumi, daxili bazarın yaradılması və əmtəə və xidmətlərin, işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkəti üçün çoxsaylı maneələrin aradan qaldırılmasını tələb edirdi. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, iqtisadi sferada problemlər əsasən ölkələrin fərqli valyutaya malik olmasından qaynaqlanırdı ki, burada əsasən məzənnə fərqləri itki yaradırdı. Çünki belə olduqda ödəniş balansı pozulur, valyuta məzənnələrində ciddi dalğalanmalar baş verir, dövlətin xarici ticarəti məhdudlaşdırılır, valyuta böhranları yaranır, eləcə də beynəlxalq valyutaların ümumi iqtisadiyyata təzyiqləri hiss edilirdi.

Avropa İttifaqında regional maliyyə sisteminin yaradılması üçün valyuta integrasiyası ən mühüm şərt hesab edilirdi. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, vahid valyuta anlayışı optimal valyuta mühiti konsepsiyası baxımından əsaslı xarakterə malikdir. Bu konsepsiyanın banisi Kanada iqtisadçısı 1999-cu ildə Nobel mükafatına layiq görülmüş Robert Mandell olmuşdur. Mükafat ona açıq iqtisadiyyata malik ölkələrdə pul və fiskal siyasət sahəsində tədqiqatlarına görə verilmişdir. Robert Mandell ilk dəfə 1961 – ci ildə valyuta birliklərinin aşkar üstünlükləri haqqında yazmış, nəzəri baxımdan bir qrup ölkənin vahid valyutaya keçmək məqsədi ilə öz milli pul vahidindən imtina etməsini əsaslandırmışdır. R. Mandellin “Mümkün valyuta zonaları nəzəriyyəsi” müvafiq sahədə müzakirələrin əsasını qoydu və növbəti dövrlərdə onun təkmilləşdirilməsinə də təkan verdi.

R. Mandellin nəzəriyyəsində göstərdiyi bu gün reallıqda öz əksini tapıb. Belə ki, müasir dövrdə Avropa regional maliyyə sistemində maliyyə münasibətləri müəyyən edilmiş qaydalara, məqsəd və vəzifələrə əsasən həyata keçirilir. Bu maliyyə sistemi həmçinin, idarəetmə orqanlarını, maliyyə resurslarının yaradılmasının konkret qaydalarının reqlamentləşdirilməsini, yenidən bölgü və istifadəsini özündə birləşdirir. Avropa İttifaqı regional maliyyə sistemi çərçivəsində formalaşan maliyyə axınlarının hərəkəti qabaqcıl texnologiyaları və innovasiyaları istifadə edən intensiv funksionallığa malik bazarlar və inkişaf etmiş infrastruktur vasitəsilə təmin edilir.

Avropa İttifaqının regional maliyyə sisteminin formalaşmasının konseptual əsaslarını qiymətləndirməklə yanaşı bildirmək lazımdır ki, avrointegrasiya prosesi iqtisadi siyasətin reallaşdırılması kimi bir sıra təzadlarla qarşılaşır.

Bununla əlaqədar olaraq indiki vəziyyətdə Avropa Birliyindəki inkişaf etməkdə olan regional maliyyə sistemin sabitliyini təmin etmək üçün, həm avrozona daxilində həm də xaricində, Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrin maliyyə siyasəti prinsiplərinin daha çox uyğunlaşdırılması və harmonik vəziyyətə gətirilməsi istiqamətində bir meyl olduğunu ifadə edə bilərik. Bu, həmçinin beynəlxalq maliyyə qurumlarının fiskal siyasət daxil olmaqla, global siyasətin koordinasiya edilməsində xüsusi rolu ilə bağlıdır. Hər şeydən əvvəl, bu xüsusiyyət “Böyük Yeddilik” ölkələrinin maliyyə nazirlərinin qərarına əsasən yaradılan “Böyük iyirmiliyə” aid edilir. Büdcə - vergi siyasəti və pul – kredit siyasəti eyni zamanda makroiqtisadi sabitlik, bazar uğursuzluqlarının aradan qaldırılması, gəlirlərin səmərəli bölüşdürülməsi və iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması kimi müxtəlif məqsədlərə nail olunmasını təmin edə bilməz. Belə ki, müvafiq məqsədlər kəskin şəkildə bir birinə əks gəlir və belə olan şəraitdə onlar arasında tarazlığın tapılması istiqamətində fəaliyyət həyata keçirilməlidir.

Qeyd etdiyimiz kimi, mövcud inkişaf səviyyəsinə nail olmaq üçün Avropa Birliyinin vahid valyutadan – avrodan istifadəyə keçid etməsi bir sıra müxtəlif üstünlüklər qazandırdı. Bunlardan ən vacibi transaksion – məzənnə xərclərinə qənaət edilməsidir ki, bu da əvvəlcədən R. Mandellanın optimal valyuta zonaları nəzəriyyəsində öz əksini tapmışdır. Birlik ölkələri xüsusən vahid valyuta sərhədləri çərçivəsi daxilində maliyyə əməliyyatları apararkən hər hansı bir milli valyutayı digərinə konvertasiya etməyə ehtiyac duymurlar, bununla da onlar əhəmiyyətli dərəcədə maliyyə resurslarının itkilərindən yayınmış olurlar. Əlavə olaraq böyük miqdarda əlavə vəsaitin valyuta risklərindən sığorta edilməsinə sərf edilməsinin də qarşısı alınır. Ölkələr arasında ödənişlər və transfertlər daha operativ, etibarlı və daha ucuz başa gəlir. Bundan başqa vahid Avropa valyuta üstünlüklərinin əlamətlərini qiymətləndirərkən iqtisadçı Uerto de Soto avro valyuta sisteminin qızıl standartdan

sonra “ikinci ən yaxşı” monetar sistem olduğunu, beləliklə də R. Mandellanın optimal valyuta zonaları haqqında nəzəri konsepsiyasını təsdiq edən tezis irəli sürmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Birliyinin vahid maliyyə sisteminin formalaşması vahid Avropa maliyyə və qiymətli kağızlar bazarının fəal inkişafı üçün, onun fəaliyyətinin hüquqi və normativ prinsiplərinin əhəmiyyətli şəkildə transformasiyası üçün, o cümlədən növbəti mərhələlərdə infrastruktur və texnoloji aspektlərdən təkmilləşdirilməsi üçün ilkin müsbət təsirlər yaratmışdır. Avropa maliyyə sisteminin və maliyyə bazarının ən vacib elementlərdən biri də dövlət istiqrazlarıdır. Avronun tətbiqindən müstəqil istiqrazlar bazarının likvidliyinin ümumi yaxşılaşmasına baxmayaraq, Avrozona ölkələrinin kredit reytinglərinə əsasən seqmentləşdirilməsinin hesabatlılığı tendensiyası müşahidə edilməyə başlanmışdır. Bu onunla izah olunur ki, formal yaxınlaşma kriteriyalarına baxmayaraq, Avrozona ölkələri sosial – iqtisadi münasibətlərdə bir – birindən kəskin şəkildə fərqlənir və fərqli iqtisadi potensiala sahibdirlər. Bundan başqa, işsizliyin səviyyəsi, investisiya çatışmazlığı, dövlət borcunun ÜDM - ə nisbəti və bir sıra digər problemlər bəzi Avropa İttifaqı dövlətlərində kəskin xarakter almışdır. Xüsusilə, müasir dövrdə müxtəlif problemlər 2007 – 2008 –ci il dünya maliyyə - iqtisadi böhranından sonra yaranmağa başlanmışdır [20]. Digər aşkar tendensiya isə Avropa korporativ qiymətli kağızlar bazarının sürətli inkişafıdır. Burada həm də mühüm paraçalanma da hiss edilir ki, bu üstünlük əsasən böyük şirkətlərin və bankların dövlət dəstəyindən istifadə edərək müəyyən üstünlüklərə malik olmasıdır.

Bir sıra mütəxəssislər bildirir ki, Avropa İttifaqında müəyyən böhran proseslərinin yaranması beynəlxalq transfert əməliyyatlarında şəffaflıq baxımından çatışmazlıqlar, eləcə də maliyyə bazarlarının global səviyyədə olduğu kimi Avropa səviyyəsində də effektiv tənzimlənməsi və ona nəzarətlə bağlı problemlər mövcuddur. Buna görə də ofşor ölkələrlə əməkdaşlığın genişləndirilməsi və ciddi nəzarətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar çoxistiqamətli nəzarət edilməsi zərurəti yaranmışdır.

Əlavə olaraq Avropa maliyyə sisteminin formalaşdırılması çərçivəsində integrasiyanın iki modelini və ya iki səviyyəsini fərqləndirə bilərik. Birinci modelə əsasən Avropa İttifaqı ölkələrinin əksəriyyəti vahid valyuta birliyinə daxil olmuşlar və onlar valyuta ittifaqı yaratmış, üstmilli qurumlara və institutlara pul –kredit siyasətini həyata keçirmək üçün səlahiyyətlər vermişlər. Bununla bərabər həmin dövlətlər razılaşdırılmış büdcə - vergi siyasəti də həyata keçirməlidirlər. Eyni zamanda Avropa İttifaqına daxil olan bir sıra ölkələr müxtəlif iqtisadi və siyasi səbəblərə görə avrozona üzvü deyil. Onlar Avropa Mərkəzi Bankı ilə razılaşdırılmış pul – kredit siyasəti həyata keçirir, lakin müstəqil büdcə - vergi siyasəti həyata keçirmək hüququnu özlərində saxlayırlar. Avropa İttifaqının bütün üzvləri avrozona üzvü olmadığından avrozona daxilində və bütün Avropa İttifaqı çərçivəsində vəzifəsi pul – kredit əməliyyatlarını tənzimləmək olan Avrosistem və Avropa Mərkəzi Banklar sistemi kimi iki struktur qurum yaradılmışdır. Bu ikisəviyyəli sistem ümumi mənada avointegrasiya prosesinə Aİ çərçivəsində spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alan, dəyərləri və ayrı – ayrı ölkələrin sosial – iqtisadi prioritetlərinin inkişafına dərin məzmunlu, o cümlədən həmin ölkələrin milli maraqlarına zərər vurmayan yanaşmanın olduğunu göstərir.

Avropa İttifaqının integrasiya proseslərinin vacib xüsusiyyətlərindən biri kimi institusionallaşma fərqləndirilməlidir. Aİ ölkələrinin integrasiyası aparıcı dövlətlərin və hökumətlərin idarəetmə və hüquqi aspektlərdən daha üstün qurumlar yaratması şəraitində reallaşır. Üstqurumlardan ən vacibi Avrokomissiyadır. İnstitusional qurumların səmərəli fəaliyyəti əsasən daxili bazarın funksionallığını artıran Avropa İttifaqı daxilində bütün əməliyyatlara tətbiq edilən, əmtəə və xidmətlərin azad dövriyyəsini təmin etməyə imkan verən vahid vergi sisteminin olmasından asılıdır. Çünki, vergilər mərkəzi büdcə gəlirləri üçün ən mühüm mənbə rolunu oynayır.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənlərdən belə qənaətə gələ bilərik ki, Avrokomissiya mühüm orqandır, ona görə də demək olar ki, onun təmsilçilərinin rəsmi mövqeyi çox vacibdir. Bu baxımdan belə hesab edilir ki, avrozonaya daxil olmaq Avropa İttifaqına daxil olmaqdan və ya siyasi üzlüyə nail olmaqdan daha

mürəkkəb və daha uzun bir prosesdir. Avrozonada tam hüquqlu və səmərəli iştirak ayrı – ayrı makroiqtisadi göstəricilərin uyğunlaşdırılması, formal eləcə də qeyri – formal olaraq üzvlüyə namizəd dövlətlərin yaxınlaşmasının və iqtisadi inkişafının uzlaşdırılmasının vahid valyuta birliyində iştirakdan asılıdır.

Avropa İttifaqında bazar tənzimləmə mexanizmlərinə milli qurumlardan üst səviyyədə olan hakimiyyət orqanlarının pul – kredit, valyuta, maliyyə və xarici ticarət münasibətləri aiddir. Avropa İttifaqının maliyyə sistemi özünün formalaşması prosesindən bu yana ciddi şəkildə möhkəmləndirilmiş, eləcə də rəsmi dövlətlərarası müqavilələr və hüquqi razılaşmalarla çox dəqiq təşkilati forma və institusional struktur formasını almışdır. Maliyyə münasibətləri müəyyən edilmiş prinsiplər, vəzifələr və məqsədlərə əsasən reallaşdırılır. Müvafiq sistem özündə idarəetmə, konkret maliyyə resurslarının formalaşdırılması qaydasının reqlamentləşdirilməsi, bölgüsü və istifadəsini birləşdirir.

2.2. Maliyyə sisteminin davamlılığının təmin olunmasında Avropa İttifaqına üzv ölkələrin milli maliyyə sistemlərinin rolu

Qeyd etdiyimiz kimi Avropa İttifaqında integrasiya proseslərinin əhəmiyyətli bir xarakteristikası onların institusionallaşmasıdır. Avropa İttifaqı ölkələrinin integrasiyası dövlət və hökumətlərin icra koordinasiya funksiyaları ilə regional orqanları yaradan aparıcı fəaliyyətləri şəraitində həyata keçirilir. Xüsusilə, daxili bazarın işləməsi Avropa İttifaqının bütün əməliyyatlarında malların və xidmətlərin sərbəst dövriyyəsinin təmin etməlidir ki, bu da ümumi vergi sisteminin mövcudluğundan asılıdır [20]. Bundan əlavə, Avropa İttifaqının daxili siyasətindəki tədbirlərin əksəriyyəti, xüsusilə də vahid kənd təsərrüfatı siyasəti, sosial və regional siyasətlər, Avropa İttifaqında həyata keçirilən ümumi büdcə siyasətinin effektivliyindən asılıdır.

Nəhayət, pul vahidinin əsaslarına gəldikdə vurğulamaq lazımdır ki, mütləq uyğunlaşdırılmış bir maliyyə siyasəti olmalıdır. Hazırkı praktikada Avropa İttifaqına daxil olan bir çox ölkələrdə vergi mühiti hələ də uyğunlaşdırılmır, amma buna

baxmayaraq, ümumi prinsiplərə əsaslanır. Buna görə də hazırda Avropa İttifaqında vergi siyasətini müəyyən edən müddəalar əlaqələndirici institutların direktivləri, qaydaları, tövsiyələri və tədqiqatların nəticələri şəklində hazırlanmış fərdi qərarlarının təsirinə məruz qalır.

Avropa Birliyi vergi siyasətindən əlavə davamlı maliyyələşdirmə siyasəti də həyata keçirir. Davamlı maliyyələşdirmə ekoloji, sosial və idarəetmə məsələlərini nəzərə alaraq investisiyaların maliyyələşdirilməsidir. Davamlı maliyyələşdirmə iqtisadi inkişafı dəstəkləmək məqsədi güdən güclü bir yaşıl maliyyə komponentini əhatə edir və:

- ətraf mühitə təzyiqin azaldılması
- istixana qazı tullantılarının və çirklənmə nəzarətinin aradan qaldırılması tullantıların minimuma endirilməsi
- eləcə də təbii resursların istifadəsinin səmərəliliyinin artırılması kimi məsələləri də özündə əks etdirir.

O, həmçinin maliyyə sisteminin dayanıqlı və davamlı olmasına təsir edə biləcək risklər və bu riskləri effektiv korporativ idarəetmə vasitəsilə aradan qaldırmaq yolları barədə maarifləndirilmənin artırılması və şəffaflığın təmin edilməsinə səy göstərir.

Müasir dövrümüzdə Avropa Birliyi ilk növbədə üzv dövlətlərin daha sonra isə dünya dövlətlərinin aşağı tullantılı, daha çox resurs sərfinin qarşısını alan effektiv və davamlı iqtisadiyyata keçidini güclü şəkildə dəstəkləyir və davamlı böyüməni dəstəkləyən maliyyə sisteminin yaradılmasına yönəlmiş səylərin ön planda olduğunu bildirir.

Avropa İttifaqı ölkələrinin təşkilatçılığı ilə 2015-ci ildə BMT - nin 2030 Gündəliyi və Davamlı İnkişaf Məqsədləri [17] və eləcə də Paris İqlim Razılaşmasının qəbul edilməsi ilə mühüm beynəlxalq müqavilələr imzalanmışdır. Xüsusilə Paris razılaşması, maliyyə axınlarını aşağı karbonlu və iqlim baxımından inkişaf edən bir inkişaf yolu ilə uyğunlaşdırma öhdəliyini özündə ehtiva edir. Kapital Bazarları Birliyinin islahatların sürətləndirilməsi hesabatında elan edildiyi kimi 2016-cı ilin dekabr ayında Avropa Komissiyası Davamlı Maliyyələşdirmə üzrə Yüksək Səviyyəli

Ekspert Qrupunu (HLEG) təsis etmişdir. HLEG qrupu Avropa və beynəlxalq qurumlardan vətəndaş cəmiyyətindən, maliyyə sektorundan, akademiklərdən və müşahidəçilərdən ibarət 20 mütəxəssisdən ibarətdir. Qrupdan Komissiyaya aşağıdakılar barədə məsləhət verilməsi istənməmişdir:

- dövlət və özəl kapital axınlarının davamlı investisiyalara yönəldilməsini idarə etmək;
- maliyyə sisteminin sabitliyini ətraf təhlükələrdən qoruyan maliyyə qurumları və nəzarət orqanlarının lazım olan addımlarını müəyyənləşdirmək;
- müvafiq siyasəti bütün Avropa ölkələri miqyasında həyata keçirmək.

Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrin milli maliyyə sistemində bütövlükdə və fərdi alt sistemlər kontekstində əhəmiyyətli miqdarda maliyyə resursları cəmlənmişdir ki, bu da ümumi daxili məhsulun əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Bu vəsaitlər daimi hərəkətdədirlər, cəmiyyətdə maddi və mənəvi dəyərləri yaratmaq, yaymaq və istifadə etmək, hər bir fərd üçün rifah səviyyəsinə nisbətdə inkişafın lazımi dərəcələri və nisbətlərini təmin edən davamlı prosesə xidmət edirlər. Maliyyə sisteminin ayrı komponentləri, yəni alt sistemlər, iqtisadiyyatda reproduktiv proseslərə xidmət göstərmək üçün xüsusi funksional məqsədlərə malikdirlər. Lakin onların nüfuzunun əsas məqsədi nadirdir. İqtisadi artım üçün şərait yaratmaq və onun əsasında ictimai xeyirxahlığın yaxşılaşdırılması buraya aiddir.

Avropa İttifaqının maliyyə sistemində aparıcı rol üzv ölkələrin biznes strukturlarının maliyyələşdirilməsi alt sistemə aiddir. Qeyd etdiyimiz kimi burada ölkələrin ümumi daxili məhsulunun əsas payı yaranır.

Avropa İttifaqında maliyyə resurslarının əhəmiyyətli vəsaitləri biznes strukturlarında cəmlənmişdir, lakin özəl müəssisələr kontekstində qeyri - bərabər paylar paylanmışdır ki, onların genişləndirilməsi və inkişafı üçün imkanlar eyni deyildir. Bəzi müəssisələrin öz resursları hesabına qeyri - bərabər maliyyə təminatı həm daxili amillər, həm də kənar faktorlar ilə əlaqələndirilir.

Belə ki, Avropa İttifaqında ölkələrin milli maliyyə sistemləri xüsusi yerə sahibdir. Ən böyük iqtisadi gücə sahib dövlətlərdən də biri Almaniyadır. Sistemli olaraq əhəmiyyətli maliyyə qurumlarının yer aldığı Almaniya maliyyə sistemi

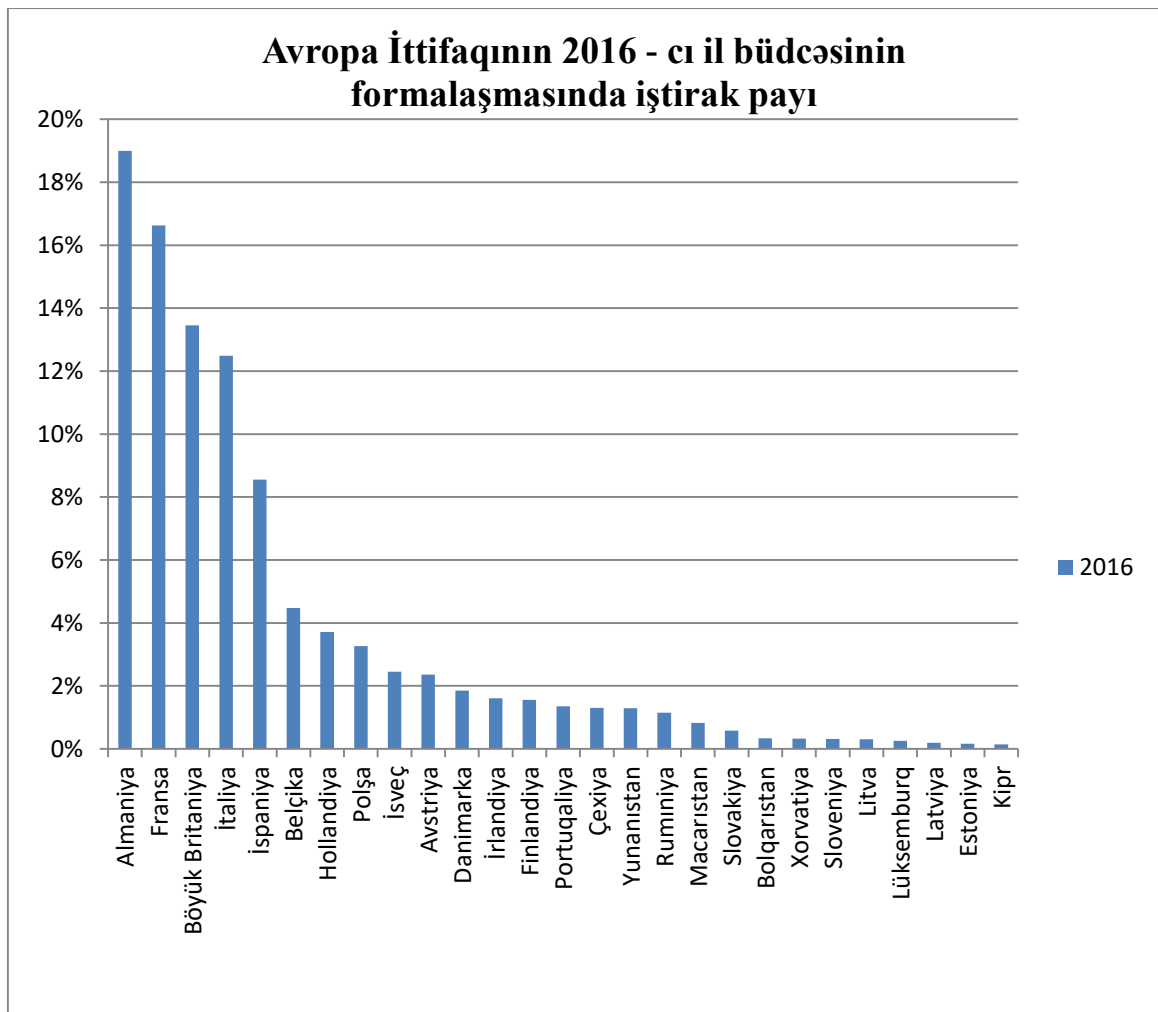
müvafiq sistemdə Avropa və beynəlxalq təşkilatların həyata keçirdiyi reformlara uyğunlaşaraq təkmilləşdirilmişdir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun məlumatlarına görə aşağı faiz dərəcələri və yeni nəzarət mexanizmlərinə görə müəyyən risklərin olması ilə yanaşı inkişaf templərini də stimullaşdırır [17]. Alman maliyyə sektoru bir çox cəhətdən mürəkkəb hesab edilir. Birincisi, bank sektorunda bir çox subyekt var və müvafiq sektoru təhlil edərkən 1700-dən çox müəssisəni müşahidə edə bilirik. Təbii ki, burada həm də çoxsaylı sığorta şirkəti mövcuddur. Bu təşkilatlar müxtəlif mürəkkəblilik dərəcələrinə malikdirlər, əksəriyyəti ümumi xüsusiyyətləri bölüşür və ən çox Avropa İttifaqında maliyyə sisteminin sabitliyi üçün potensial əhəmiyyət daşıyır. Almaniyanın milli maliyyə sektoru yüksək səviyyədə subyektlərarası qarşılıqlı əlaqə ilə xarakterizə olunur. Bizim təhlillər göstərir ki, bu yaxın əlaqələr səbəbindən, hakimiyyət orqanları banklar və sığorta şirkətlərini yaxından izləməlidir və sistemli risk təhlili aparmağa davam etməlidir. Almaniya həmçinin dünyanın müxtəlif ölkələrində, eləcə də sığorta şirkəti Allianz SE, Deutsche Bank AG və çox sayda ölkədə təxminən 190 – dan çox üzvünə xidmət edən klirinq evi Eurex Clearing AG də daxildir [17]. Almaniyanın maliyyə sistemi İttifaqın maliyyə sisteminin əsaslarından birini təşkil etməklə burada davamlı və dayanıqlı inkişafı dəstəkləyir.

Avropa İttifaqında avrozona ölkələri arasında maliyyə sistemi baxımından əhəmiyyətli fərqliliklər vardır. 2016 – cı ilin sonunda əsas maliyyə sferalarının ÜDM baxımından fərqləri çox böyükdür. Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrin iqtisadiyyatlarının və maliyyə sistemlərinin mütləq böyüklüyünü əks etdirən ən böyük mütləq artımlar Fransa, Almaniya, Lüksemburq, İtaliya, Hollandiya və İspaniyada qeyd edilmişdir. 2015 – ci il və 2016 – cı illər arasında Fransa, Almaniya, Lüksemburq və Hollandiyada müşahidə edilən artımlar 3,5% -dən təxminən 7,5% -ə qədər müşahidə olunmuşdur. İspaniya və İtaliyada isə kiçik enişlər, müvafiq olaraq -2% və -0.8% müşahidə edilmişdir [19] .

Avropa İttifaqının maliyyə sisteminin müxtəlif hissələrində mümkün şok və böhranları daha dəqiq qiymətləndirə bilmək üçün ölkələrarası, xüsusilə maliyyə sistemləri arasındakı qarşılıqlı əlaqəni anlamaq lazımdır. Bu çərçivədə, Avrozona

maliyyə sisteminin müxtəlif hissələrində birbaşa alətlər və coğrafi bölgələrə qarşı ikitərəfli risklərə baxmaq lazımdır. İttifaqın vahidliyini və inkişafını qoruyub saxlaması üçü maliyyə resurslarından səmərəli istifadə vacibdir. Bu baxımdan Avropa İttifaqı büdcəsinin formalaşdırılması üzv ölkələr tərəfindən həyata keçirilir.

Şəkil 2 – də Avropa İttifaqı üzvü ölkələrinin vahid büdcənin formalaşmasında iştirak payları əks etdirilmişdir. Buradan aydın görünür ki, Avropa ölkələrindən Almaniya 19 % - lik payla liderdir. Ondan Sonra isə Fransa, Böyük Britaniya və İtaliya ardıcıl olaraq təmsil olunurlar. Avropa İttifaqının istər siyasi, istərsə də iqtisadi qərarlarında bu ölkələrin ağırlığı hiss edilir. Təbii ki, 2016 – cı ildə başlayan “Brexit” prosesi bir sıra sahələrdə olduğu kimi Avropa İttifaqının maliyyə sistemində də təsirsiz qalmayacaq. Ən azından maliyyə sisteminin ən mühüm tərkib hissələrindən olan büdcənin gəlirlər hissəsində azalma olacaq. Gəlirin azalması isə effektiv xərc siyasətinə, müxtəlif beynəlxalq və regional layihələrin maliyyələşdirilməsinə mane ola bilər. Vahid ittifaq büdcəsinin formalaşmasında son dördlükdə isə Lüksemburq, Latviya, Estoniya və Kipr yerləşmişdir. Bu ölkələr həm iqtisadi artım, həm maliyyə sisteminin dayanıqlılığı baxımından ümumilikdə daha aşağı göstəricilərə malikdir.

**Şəkil 2.1. Avropa İttifaqı ölkələrinin vahid büdcənin formalaşdırılmasında
iştirak payı**

Mənbə: <https://www.statista.com/statistics/316691/european-union-eu-budget-share-of-contributions/>

Avropa İttifaqının büdcə xərcləmələri ittifaq üzvü ölkələrdə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, regional səviyyədə ümumilikdə iqtisadiyyatın və ayrı – ayrı ölkələr səviyyəsində milli istehsal sferalarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi baxımından siyasətin reallaşdırılmasına yönəldilir. Hazırkı dövrdə Avropa İttifaqı üzvlərinin vergi sistemlərinin növbəti mərhələlər üçün harmonikləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilir ki, vergi rəqabəti sahəsində negativ hallar minimuma endirilsin. Xüsusilə, bir sıra dövlətlər yığımlar və müxtəlif biznes sahələrinə dair münasibətdə xoşməramlı fəaliyyət həyata keçirirlər. Bununla yanaşı vergi siyasətinin qarşısında sosial zəmanətlərin qorunması şərtilə məşğulluğun

səviyyəsinin stimullaşdırılması vəzifəsi dayanır. Tələblərin yerinə yetirilməsinin digər bir istiqaməti isə məhsulun yaradılma mənbəsində ƏDV-yə cəlb olunması, korporativ vergitutma siyasətinin tətbiq edilməsi, qeyri –vicdanlı vergi rəqabətindən uzaqlaşılması, eləcə də vergi sferasında qərar qəbul edilməsinin təkmilləşdirilməsi və Avropa İttifaqının müvafiq qurumlarının fiskal məsələlərlə bağlı hüquqlarının genişləndirilməsi aiddir.

Bu mənada Avropa fond bazarlarında institusional mexanizmlərdə aşağıdakı məqsədyönlü şəkildə dəyişikliklərin həyata keçirilməsi çox mühüm əhəmiyyətə malikdir:

1. Üzv dövlətlərin milli maliyyə sistemini təmsil edən maliyyə institutlarının birləşmə və udulmaların köməyi ilə güclərinin genişləndirilməsi və konsentrasiya prosesinin aktivləşdirilməsi.
2. Avropa İttifaqında qiymətli kağızlar, sığorta və portfel idarəedilməsi ilə bağlı iqtisadi subyektlərə xidmət göstərməklə bağlı ixtisaslaşan bankların uzunmüddətli dövrə hesablanmış univerrallaşdırılması.
3. Avropa ölkələrində institusional investorların xüsusilə, ən vacib kapital qoyuluşları təqdim edən və bu prosesdə iştirak edən sığorta şirkətlərinin, pensiya fondlarının, kollektiv investisiya institutlarının inkişafına nail olunması.
4. Avropa ölkələrində mənimsənilmiş ənənəvi bank sektoru modelinə malik bazara qeyri-bank maliyyə institutlarının daxil olması üçün imkanların təqdim edilməsi.
5. Konsentrasiya prosesi maliyyə sisteminə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən birjalara da təsir dairəsinə alınması. Ümumavropa birliyi qiymətli kağızlar birjasının xüsusiyyətlərinə cavab verilməlidir.
6. Tənzimləmə orqanlarında dəyişikliklərin edilməsi. İttifaqa inteqrasiya prosesi
7. həmçinin maliyyə bazarlarının bütün iştirakçıları üzərində nəzarət və təftiş funksiyalarının vahid qurumda birləşdirilməsi.
8. Maliyyə sistemi və onun elementləri üzərində nəzarət qaydalarını və proseduralarının vahid xüsusiyyətlərə malik olması.

Nəticədə Avropa maliyyə bazarı milli maliyyə sistemlərinin təsiri ilə daha da

inkişaf edəcək. Belə ki, Avropa İttifaqı ölkələrinin büdcə - vergi sisteminin uyğunlaşdırılması regional maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi və funksionallığının, həmçinin səmərəliliyinin artırılması baxımından əhəmiyyətlidir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, ölkələrin milli maliyyə sistemlərinin integrasiya templərinin artırılması müəyyən təsir mexanizmi baxımından, xüsusilə böyük biznes strukturları aspektindən faydalıdır. Növbəti mərhələlərdə regional maliyyə sisteminin formalaşdırılması yolları indiki məqamda siyasi və iqtisadi baxımdan Avropa ölkələrinin integrasiyasının dərinləşdirilməsi, eləcə də büdcə - vergi siyasətində və vergi qanunvericiliyinin uyğunlaşdırmada maksimal razılaşma əldə edilməlidir.

2.3. Avropa İttifaqında maliyyə nəzarəti və maliyyə nəzarət orqanları

Maliyyə nəzarəti dövlət orqanları və digər səlahiyyətli qeyri-hökumət qurumları tərəfindən həyata keçirilən qanunvercilik çərçivəsində fəaliyyətlər və məqsədyönlü tədbirlər, eləcə də təhsil sferasına resursların ayrılması və maliyyə sisteminin bütün hissələrində istifadə edilən müvafiq iş kimi qəbul edilməlidir. Maliyyə nəzarəti, hər hansı bir dövlətin və ya dövlətlər birliyinin mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Maliyyə nəzarətinin əsas məqsədi maliyyə qanunvericiliyinin tələblərinin, maliyyə intizamının həyata keçirilməsi, büdcə və büdcədənəknar vəsaitlərin sui-istifadəsinin qarşısını alınmasıdır.

Müxtəlif cəmiyyətlərdə maliyyə nəzarətinin hüquqi əsasını, ölkənin əsas qanunları, parlamentin palatalarının göstərişləri, eləcə də maliyyə nəzarətinə aid edilən xüsusi qanunvericilik aktları təşkil edir. Belə ki, İsveçrədə federal maliyyə nəzarəti haqqında qanun 1967 – ci ildə qəbul edilmiş , Fransada Hesablama Palatasının fəaliyyəti 1967 – ci ildə onun haqqında qəbul edilmiş qanunla, İspaniyada 1991 –ci ümumi büdcə haqqında qəbul edilmiş qanunla tənzimlənir və icraedici və qanunverici orqanların vəzifə və səlahiyyətlərini müvafiq sahədə müəyyən edir.

Avropaya integrasiya prosesinin inkişafı, onun dərinləşməsi və coğrafi

genişlənməsi, həmçinin Avropa Birliyinin (AB) büdcəsinin genişləndirilməsi ilə əlaqədar Avropa İttifaqının maliyyə nəzarəti sistemi yaradılmış, dəyişilmiş və təkmilləşdirilmişdir. AB-nin formalaşması prosesi, onun büdcəsinin artması da maliyyə nəzarətinin kompleks və çoxsəviyyəli bir sisteminin yaranmasına gətirib çıxardı. Avropa cəmiyyətinin və Avropa İttifaqının əsas fərqləndirici cəhətlərindən biri vahid büdcə şəklində özünə məxsus maliyyə resurslarının olmasıdır ki, bu resursların idarə edilməsi və xərclənməsi üzərində İttifaqa aid olan müxtəlif institutlar məşğul olur. Vahid büdcə mexanizmlərinin fəaliyyətinin formalaşmasına dair ilk prinsiplər 18 aprel 1951-ci il tarixli Paris müqaviləsi ilə Avropa Kömür və Polad Birliyi və 25 Mart 1957-ci il tarixli Roma Müqaviləsi tərəfindən Avropa İqtisadi Birliyi tərəfindən təsis edilməsi ilə ortaya çıxmışdır. Komissiyanın təklifinə əsasən parlament qərarını qəbul etdikdən sonra ilk büdcə 1958-ci ildə Şuranın qərarı ilə qəbul edilmişdir. Bu nisbətən kiçik bir büdcə idi və yalnız təşkilatların inzibati xərclərini əhatə edirdi. Tezliklə, xüsusilə Avropa İqtisadi Birliyi üçün müəyyən edilmiş hədəflərin genişləndirilməsi ilə əlaqədar Avropa Sosial Fondu kimi xüsusi fondların yaradılması da daxil olmaqla büdcə artmışdır.

Avropada integrasiya prosesinin inkişaf etməsilə cəmiyyətin büdcə vəsaitlərinin həcmi də artırdı. Bu, üzv dövlətlərin ümummilli gəlirindən ayrılan vəsaitlərin artımı ilə əlaqədar olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq, fəaliyyətin yalnız üzv dövlətlərin hesabına maliyyələşdirmə sistemi birliyin ehtiyaclarını ödəmək üçün yetərli olmamış və qeyri-adekvat hesab edilmişdir [21].

Avropa İttifaqı maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi sahəsində milli qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması mərhələlərinə nəzər yetirdikdə onun geniş mərhələlərdən ibarət olduğunu görürük.

İslahatların həyata keçirilməsi ilə gəlirlərin artması müxtəlif maliyyə qurumlarının və digər aidiyyəti orqanların, eləcə də büdcələrin birləşməsi ilə İttifaq büdcəsinin vəsaitlərinin monitorinqi üçün müvafiq strukturlar qurmaq, onun effektivliyini artırmaq üçün, ilk növbədə, xərclərin və gəlirlərin düzgün yerləşdirilməsinin, rasionallığının və onların istifadəsinin səmərəliliyinin artırılması

ilə bağlı strateji vəzifələr meydana çıxmışdır.

Ümumilikdə Avropa maliyyə nəzarəti iki aspektdə həyata keçirilməyə başlamışdır: birinci aspekt Avropa İttifaqının büdcəsinin qəbul edilməsinə, onun formalaşmasına nəzarət edilməsinə, maliyyə hesabat sənədlərinin etibarlılığının yoxlanılmasına və Avropa Parlamenti tərəfindən büdcənin qəbuluna aiddir. İkinci aspekt, pozuntuların və bu pozuntuların aşkarlanması, həmçinin fırıldaqçılıq və korrupsiya faktları ilə müvafiq audit maliyyə idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin qurulmasında və təkmilləşdirilməsində əksini tapır.

Dövlət maliyyə nəzarəti Avropa İttifaqının müxtəlif maraqları və bütövlükdə büdcə sahəsində müxtəlif problemləri həll etmək, maliyyə resurslarının səfərbər edilməsini və büdcə vəsaitlərinin və fondların istifadəsini yoxlamaq və bununla da Aİ üçün optimal maliyyə kursunun inkişafına yardım etməkdir. Avropa İttifaqı üç mərhələli dövlət maliyyə nəzarəti üsullarına malikdir [24]:

1) Parlament tərəfindən təsdiq edilmiş büdcənin icrası üçün məsuliyyətdən azad olunması;

2) xarici nəzarət Audit Palatası, habelə Parlament və Şura tərəfindən həyata keçirilir. Audit Palatasının illik və xüsusi hesabatları büdcə sahəsində Parlamentin niyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərdiyindən, hər iki xarici nəzarət formaları bir-biri ilə əlaqəli və tamamlayıcıdır;

3) daxili nəzarət hər bir struktur tərəfindən icra edilir, müəyyən olunmuş maliyyə komissarları vasitəsilə cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilir. Məsuliyyətdən azad olmaq büdcənin icrasına xarici nəzarətin siyasi aspektidir.

Bunlardan əlavə Avropa Birliyində Avropanın Maliyyə Sistemləri üzrə Təhlükəsizliyi Sistemi yaradılmışdır, hansı ki, bu sistem özündə aşağıdakı qurumları birləşdirir:

- bank nəzarəti orqanlarını;
- pensiya sahəsində nəzarəti və sığorta nəzarət orqanlarını;
- qiymətli kağızlar bazarının nəzarəti orqanı;
- Avropa nəzarəti orqanlarının birgə komitəsi;

- Aİ üzv dövlətlərində səlahiyyətli nəzarət orqanlarını.

Belə ki, Avropa İttifaqı büdcəsi üzrə informasiyaların araşdırılması hər bir aidiyyəti təşkilat və üzv dövlətlər tərəfindən həyata keçirilir. Ətraflı yoxlama Auditor Platası və Parlament tərəfindən müxtəlif səviyyələrdə aparılır. Parlament, Komissiyanın, digər Avropa İttifaqı qurumlarının səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün hər il büdcənin icrasını nəzərdən keçirir [25].

2008 – 2009 - cu illərdə dünya maliyyə böhranı avro bölgəsi ölkələrinin iqtisadi və maliyyə vəziyyətinin əhəmiyyətli bir şəkildə pisləşməsinə gətirib çıxardı. Sonrakı illərdə də təsiri davam etdi. Avropa Mərkəzi Bankının ekspertlərinin fikrincə, 2011 – 2012-ci illərdə avro bölgəsi ölkələrində bank sektorunun yaşadığı sistemə stressin göstəriciləri buradan qaynaqlanmışdır [23. s. 67]. Buna müvafiq olaraq 15 oktyabr 2013 - cü ildə Avropa Şurası 1024/2013 sayılı qərar qəbul etmişdir ki, bu da birbaşa nəzarət mexanizminin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində Avropa Mərkəzi Bankının məqsəd və siyasətini ən xırda detallarına qədər müəyyən etmişdir [24]. Sənəddə qeyd olunur ki, avro bölgəsi ölkələrinin milli nəzarət orqanlarının 2010 – 2011 - ci illərdə fəaliyyət göstərən nəzarət fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsində bəzi irəliləyişlərə baxmayaraq, böhran göstərdi ki, Avropa İttifaqında bir nəzarət institutlarının söylərin sadə koordinasiyası xüsusilə də ölkələrin istifadəsində vahid bir valyuta olduğu zaman kifayət deyil" [24 s 63]. Bu baxımdan prioritet olaraq, yeni nəzarət orqanlarının idarəetməsi ilə bağlı tərkibinin formalaşdırılması, hüquqi və əməliyyat prosedurlarının hazırlanması və işə başlamaq üçün zəruri olan digər məsələlərin həlli üçün qarşıya müvafiq vəzifələr qoyulmuşdur.

Yeni nəzarət orqanının idarəetmə orqanlarının formalaşdırılması, hüquqi və əməliyyat prosedurlarının hazırlanması və işə başlanması üçün zəruri olan digər məsələləri həll etmək üçün prioritetlər müəyyən edilmişdir. Yeni imkanlara əsasən, Avropa Mərkəzi Bankının regiondakı bankların aktivlərinin 80% -i məbləğində 18 avrozona ölkəsi ərazisində fəaliyyət göstərən 130 ən böyük və ən əhəmiyyətli bankın fəaliyyətinə birbaşa nəzarət etmək hüququ təqdim olundu. Bu iş iştirakçı ölkələrin "səlahiyyətli orqanları" ilə sıx əməkdaşlıqda aparılmalıdır ki, effektivlik maksimum

olsun. Bundan əlavə vahid nəzarət mexanizmini idarə etmək üçün 2014 - cü ilin əvvəlində Müşahidə Şurası(Supervisory Board) yaradılmışdır. Onun prezidenti və vitse-prezidenti Avropa Mərkəzi Bankının idarəetmə heyətindən təyin edilir. Bununla yanaşı, Avropa Mərkəzi Bankının digər dörd təmsilçisi və hər bir iştirakçı ölkənin bir üzvü daxildir.

Vahid maliyyə nəzarəti spesifik sahədə fəaliyyət göstərən orqanların, hakimiyyət təmsilçilərinin qanunla müəyyən edilmiş qaydada fəaliyyətlərini yerinə yetirməsi və qarşıya qoyulmuş Avropa maliyyə sabitliyinə nail olunması məqsədinə çatmağı nəzərdə tutur, eləcə də aşağıdakıları özündə əks etdirir:

- Dövlət və özəl sektorda maddi və qeyri – maddi aktivlərin qeyri səmərəli istifadəsi, eləcə də təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində dövlət əmlakına dəyən birbaşa və dolayı zərərlərin müəyyən edilməsi və ya potensial zərərlərin qarşısının alınması;
- Büdcə qanunvericiliyinin pozulması hallarının müəyyən edilməsi və lazımı informasiyaların aidiyyəti qurumlara ötürülməsi;
- hökumət orqanlarının formalaşdırılmasında çatışmazlıqlar və onların birləşmələrinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin idarəetmə sistemləri, dövlətin iştirakı ilə həyata keçirilən fəaliyyətlər və bu prosesə nəzarət edilməsi;
- iqtisadi təhlükəsizliyin maliyyə münasibətləri aspektindən təmin edilməsinə nəzarətin edilməsi.

Vahid nəzarət mexanizminin fəaliyyətə başlaması istiqamətində müxtəlif istiqaməti nəzərdə tutulmuşdur. İstiqamətlərdən biri Avropa Mərkəzi Bankı tərəfindən birbaşa nəzarətə məruz qalan və maliyyə sisteminin dayanıqlılığında mühüm yerə malik ən əhəmiyyətli kredit təşkilatlarının seçilməsi prinsiplərinin inkişafıdır. Seçim meyarları aşağıdakı göstəricilərə əsaslanır:

- təşkilatın ümumi aktivləri 30 milyard avrodan artıq olmalıdır;
- təşkilatın aktivlərinin müvafiq ölkənin ÜDM-yə nisbəti 20% -dən çox olmalıdır (aktivlərin məbləği 5 mlrd avrodan az olmadıqda);
- təşkilat ölkənin ən əhəmiyyətli maliyyə - kredit təşkilatlarından biri olmalıdır.

Avropa İttifaqı alternativ investisiyalar üçün bazarın etibarlı fəaliyyətini təmin

etmək və 2011/61 direktivində göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün üzv dövlətlərin səlahiyyətli orqanları bir - biri ilə qarşılıqlı əlaqə qurmalıdırlar. Səlahiyyətli Avropa İnvestisiya Fondu rəhbərlərinin 2009/65 direktivində yarananlara bənzər fəaliyyətlərinə nəzarət etmək səlahiyyətinə malikdirlər. Alternativ investisiya sektorunda meydana çıxan risklərin transsərhəd xarakterini nəzərə alaraq, milli orqanların və Avropa monitorinq orqanlarının mikro səviyyəsində müvafiq məlumatların vaxtında təmin edilməsi makroiqtisadi nəzarət üçün bir şərtidir. Beləliklə, Avropa İttifaqının investisiya xidmətləri bazarında nəzarət əsas investisiya fondları və alternativ investisiya fondu olan kollektiv investisiya fondları kimi iki əsas növə ayrılır.

Avropa İttifaqında bank sektorunun tənzimləmə sistemindəki islahatlar bu sahəni mərkəzləşdirir. Hazırda avrozonadakı pul siyasəti (avroya qoşulma ilə birlikdə) Aİ ölkələrinin milli mərkəzi bankları və Avropa Mərkəzi Bankı sisteminin bir hissəsi olan Avropa Mərkəzi Bankının siyasətinə (ECB) uyğun gəlir. Avropa Mərkəzi Bankı aşağıdakı funksiyaları maliyyə sisteminin sabitliyinə nail olur:

- maliyyə sabitliyinin monitorinqni və qiymətləndirilməsini həyata keçirir;
- Mərkəzi Banklara maliyyə nəzarəti sferasında qanunvericiliyin və nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində yardım edir;
- Avropa İttifaqı ölkələrinin mərkəzi bankları və nəzarət orqanlarının əməkdaşlığını sürətləndirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, böhran zamanı qarşılıqlı əməkdaşlıq maliyyə sisteminin sabitliyinə nail olmağa və inkişaf meyllərini qoruyub saxlamağa xidmət edir.

Bundan başqa, fəaliyyətinə nəzarət edilən maliyyə qurumlarının tərkibinə fəal transsərhəd əməliyyatları aparan və Avropa maliyyə sabitlik fondunun (European Financial Stability Facility) və ya Avropa sabitləşdirici mexanizminin (European Stability Mechanism) inkişaf proqramlarına əsasən maliyyə yardımı alan qurumlar da daxildir.

Ümumilikdə maliyyə institutlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün əsas Avropa İttifaqının təsis sənədlərində tapılmışdır. Buna görə də, Avropa İttifaqı

Müqaviləsinin 3-cü maddəsinin 3-cü bəndində göstərilir ki, ittifaq daxili bazar yaradır [26]. Balanslaşdırılmış iqtisadi artım və qiymət sabitliyinə əsaslanaraq, Avropanın davamlı inkişafına, tam məşğulluğa və sosial inkişafa, iqtisadiyyatın keyfiyyətinin yüksək səviyyədə qorunub saxlanmasına və təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş yüksək rəqabətli sosial bazar iqtisadiyyatının mövcudluğunu təmin etməyə çalışır. Avropa İttifaqının fəaliyyətinə dair razılaşmanın 3 –c ü bölməsində üzv dövlətlərin, eləcə də maliyyə nəzarəti sahəsində funksionallığının əsas prinsipləri yer almışdır. Lissabon müqaviləsinin qüvvəyə minməsindən sonra Avropa İttifaqının maliyyə sektorunda son aktlarının biri maliyyə sektorunun nəzarət orqanları vasitəsilə tənzimləyən aktlardır. Bildiyiniz kimi, 2010-cu ildə aşağıdakılar yaradılmışdır:

- Avropa sistemli risklər komitəsi;
- Avropa bank nəzarət orqanını;
- Avropa üzrə sığorta və pensiya fondlarına nəzarət orqanını;
- Avropa üzrə qiymətli kağızlar bazarına nəzarət orqanını.

Avropa Maliyyə Nəzarəti Sistemi özündə yuxarıda sadalanan nəzarət orqanlarını və Avropa birləşmiş nəzarət orqanları komitəsini eləcə də, üzv dövlətlərin nəzarət orqanlarını birləşdirir. Ən ümumi formasında Avropa İttifaqı maliyyə bazarlarında fəaliyyətə nəzarət sistemi uzun illər inkişaf etmiş iki istiqamətə malikdir [27]:

-Bir tərəfdən, Avropa İttifaqına üzv ölkələrin maliyyə sistemləri əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir və bunun nəticəsində də nəzarət orqanlarının səlahiyyətlərinin tərkibi və təbiəti daxil olmaqla, maliyyə fəaliyyətinin tənzimlənməsini təşkil edən sistemlər də əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirlər;

- Digər tərəfdən, son onilliklərdə Avropa maliyyə, eləcə də bank sisteminin formalaşması Avropa Birliyinə üzv ölkələrinin qanunvericiliyinin birləşdirilməsi və Avropa bazarında bank tənzimlənməsi və nəzarəti üçün ümumi ümumi qaydalar yaratmağı arzu edən Avropa kapital bazarının yaradılması ilə şərtlənmişdir.

Eyni sərmayə bazarının yaradılması arzus, bank qanunvericiliyinin birləşdirilməsi, bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi, qiymətli kağızlar bazarı və sığorta

xidmətləri bazarında fəaliyyət üçün vahid qaydaların yaradılması üçün maliyyə bazarlarının idarə edilməsi sisteminin inkişafının əsas səbəblərindən biri kimi hesab edilir.

Avropa İttifaqı ölkələrində maliyyə sektorundakı islahatların əsas ideyası, maliyyə bazarının peşəkar iştirakçılarının nəzarətinin hökumətin nəzarətindən çıxarılmasıdır. Xüsusilə, əsas diqqət maliyyə xidmətlərinin istehlakçılarının qorunması və bazarın özünü tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə yönəlməlidir.

FƏSİL III. AVROPA İTTİFAQINDA MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİNDƏ AVROPA HESABLAMA PALATASININ ROLU.

3.1. Avropa Hesablama Palatasının hüquqi əsasları, strukturu, fəaliyyət prinsipləri və səlahiyyətləri

Hər hansı bir yüksək maliyyə nəzarəti orqanı kimi, Avropa Hesablama Palatası Avropa İttifaqı maliyyələşdirmələri üzərində xarici nəzarəti həyata keçirən müstəqil bir orqandır. Palatanın əhəmiyyətli bir vəzifəsi, İttifaqın büdcə vəsaitlərinin xərclənməsinə dair vergi ödəyiciləri olan üzv ölkələrinin vətəndaşlarını məlumatlandırmaqdır. Bundan əlavə, müstəqil bir monitoring orqanı kimi, Avropaya integrasiyanı təşviq etmək üçün İttifaqa təqdim edilmiş vəsaitlərin idarə olunması və qanuniliyini qiymətləndirmək üçün fəaliyyət göstərir.

Avropa Hesablama Palatası Avropa İttifaqını idarə edən yeddi təşkilatdan biridir. Palata, 1977-ci ildə Birliyin büdcəsini və təşkilatlarını yoxlamaq üçün qurulmuşdur. Lüksemburqda yerləşir. Hesablama Palatasının funksiyalarına aşağıdakı istiqamətlər daxildir:

- Avropa İttifaqının və onun bütün qurumlarının və orqanlarının Avropa Birliyinin vəsaitlərinə çıxışı ilə gəlir və xərc hesabatlarının yoxlanılması;
- maliyyə idarəetməsi keyfiyyətinin idarə edilməsi;
- hər maliyyə ili bitdikdən sonra işə dair hesabatın hazırlanmasını, habelə Avropa Parlamenti və Şurasının nəticələrini və ya konkret məsələlər üzrə şərhləri hazırlamaq.

Lissabon müqaviləsi qüvvəyə mindikdən əvvəl Avropa Hesablama Palatasının hüquqi vəziyyəti 1992-ci il müqaviləsi ilə müəyyən edilmişdir. Lissabon Müqaviləsinin qüvvəyə minməsi ilə, 1 dekabr 2009-cu il tarixinə palatanın səlahiyyətləri Avropa İttifaqının fəaliyyəti üzrə müqavilənin altıncı hissəsində təsbit edilmişdir. Bu maddələrin müddəalarına uyğun olaraq Palatanın əsas səlahiyyətləri aşağıdakılardır [28]:

- Avropa İttifaqının bütün gəlirlər və xərclər üzrə hesabatlarının, bütün gəlirlərin qanuniliyinin, vəsaitlərin xərclənməsi, İttifaqın maliyyə idarəetməsinin həyata

keçirilməsinin düzgünlüyünün, eləcə də iqtisadiyyata, effektivliyə və qənaətliliyə uyğunluğunun yoxlanılması;

- Avropa İttifaqının büdcəsinin reallaşdırılmasının təhlilini göstərən illər üzrə hesabatın hazırlanması, Avropa Parlamentinə və Şurasına hər il üçün vəsaitlərin xərclənməsinin qanunauyğunluğu haqqında hesabatların təqdim edilməsi;

- müvafiq sahələr üzrə xüsusi hesabatların hazırlanması və müvafiq istiqamətdə tədqiqatların aparılması.

Avropa Hesablama Palatası müstəqil orqan kimi maliyyə maliyyə nəzarət qurumudur. O, ölkələr üçün Avropa Komissiyası, Avropa Parlamenti və Avropa Məhkəməsi kimi institusional üstqurum xüsusiyyətinə malikdir.

Hesablama Palatası İttifaqın büdcəsinin bütün gəlir və xərclərinin icrası barədə hesabatları yoxlayır. Hesablama Palatası həmçinin təsis sənədlərində bu cür yoxlama mümkün olmadığını açıq şəkildə ifadə edənlər istisna olmaqla, Aİ tərəfindən yaradılan bütün orqanların xərcləri və gəlirləri haqqında hesabatları da yoxlayır [29]. Hesablama Palatası hesabatların qanuniliyini və gəlir dayanıqlığının əsas əməliyyatlarının qanunauyğunluqlarını, maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünü, eləcə də Aİ-nin xərclərinin icrasını yoxlayır. Avropa İttifaqının maliyyə idarə edilməsi ilə bağlı məqsədlərin əhatəliliyini və səmərəliliyi məsələlərini araşdırır.

Hesablama Palatası hər maliyyə ili bitdikdən sonra illik hesabat hazırlayır. Bu hesabat İttifaqın digər təşkilatlarına göndərilir və Avropa İttifaqının Rəsmi orqanlarında və həmin qurumların Hesablama Palatasının şərhlərinə cavablarla birlikdə dərc olunur. Bundan əlavə, Hesablama Palatası istənilən vaxt özünün bəzi məsələlər üzrə tələblərini xüsusilə də müvafiq hesabat şəklində öz şərhlərini təqdim edə və İttifaqın digər təşkilatlarından nəticələr əldə edə bilər.

Üzvlərinin əksəriyyətinin iştirakı ilə üzvlər tərəfindən illik hesabatları, xüsusi hesabatları və ya hesabatların nəticələrini təsdiqləyir. Eyni zamanda, daxili qaydalarla nəzərdə tutulmuş şərtlərə uyğun olaraq, müəyyən bölmə hesabatlarını və ya nəticələrini təsdiq etmək məqsədi ilə onun tərkibində daxili palatalar yarada bilər. Hesablama Palatası büdcənin həyata keçirilməsinə nəzarət etmək funksiyasını həyata

keçirmək üçün Avropa Parlamentinə və Şuraya kömək edir. Həmçinin Avropa Birliyinin büdcəsinin icrasının monitorinqində Avropa Parlamentinə yardım edir.

Avropa Birliyinin Hesablama Palatasında onun ümumi maraqlarına uyğun olaraq tamamilə müstəqil fəaliyyət göstərən hər bir üzv dövlətdən bir vətəndaş (auditor) təmsil olunmalıdır. Auditorların mandatı isə altı ildir.

Hesablama Palatası sədr tərəfindən idarə olunur və o auditorlar tərəfindən seçilir. Palatanı idarə edən şəxsin səlahiyyət müddəti üç ildir. Bu müddətə Auditorların ümumi fəaliyyət dövrünün yarısını təşkil edir. Avropa Birliyinin hesablama palatası haqqında normativ hüquqi baza palata rəhbərinin yeni müddətə yenidən seçilməsi imkanını təqdim edir.

Sədr, Hesablama Palatasının fəaliyyətini əlaqələndirmək və ona nəzarət etmək bəradə məsuliyyət daşıyır. O, həmçinin, Hesablama Palatasının hüquqi xidmətinin işinə nəzarət edir və ADAR qrupuna rəhbərlik edir. Sədr beynəlxalq təşkilatlarla, eləcə də Avropa İttifaqı institutları ilə işləyərkən Hesablama Palatasını təmsil edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Hesablama Palatası Avropa İttifaqının institusional sistemə daxildir və digər institutlar haqqında fikirlərin formalaşdırılmasında iştirak edir. Eyni zamanda o, yerinə yetirməli olduğu vəzifələrə görə özünün funksionallığını və təşkilati müstəqilliyini davam etdirmək üçün müvafiq hüquqi bazaya malikdir. Belə mühüm sərbəstlik dərəcəsi onun yaradılması zamanı təqdim edilmişdir.

Həmçinin vurğulamaq lazımdır ki, sərbəstlik prinsipi tək Avropa Hesablama Palatasına maliyyə nəzarət orqanı kimi deyil, eləcə də onun individual auditorlarına da aid edilir. Palatanın fəaliyyəti Avropa Birliyi büdcəsindən maliyyələşdirilir və Şura ilə məsləhətləşdikdən sonra Avropa parlamenti tərəfindən təsdiqlənir.

Avropa Hesablama Palatasının təklifinə əsasən onun özünəməxsus hesabatları kənar auditor firmaları tərəfindən yoxlanılır. Hesabatların nəticələri Avropa parlamenti və Şurasına təqdim edilir və onlar tərəfindən qəbul edilir. Maliyyə hesabatı və ona aid edilən auditor hesabatı Avropa Birliyinin rəsmi jurnalı və Palatanın veb saytında nəşr edilir.

Təsis edilməsi zamanı ona təqdim edilən sərbəstlik və maliyyə təminatı Palatanın yüksək səviyyəli, peşəkar fəaliyyətinə hətta xüsusi hallarda da yoxlama aparması üçün imkan yaradır. Lakin bu zaman Palatanın yüksək maliyyə nəzarət orqanı kimi əsas vəzifələrindən biri nəinki, yoxlanılan yüksək səviyyəli qurumların təzyiqindən eləcə də, Avropa Parlamenti, Komissiyası və Şurası tərəfindən istənilən fəaliyyətə təsir cəhdindən yayınmaqdır.

Avropa Hesablama Palatasının qərar qəbul etməsinin təşkil edilməsinin əsasını kollegiallıq təşkil edir. Bu prinsipdə Palatanın təşkilati strukturu qurulur. Belə ki, yalnız Kollegiya yoxlamaların təşkili, keçirilməsi və nəticələri haqqında qərarlar qəbul edir. Qeyd etmək lazımdır ki, illik fəaliyyət planı Kollegiya tərəfindən təsdiq edilir. Palatanın fəaliyyətinin əsas təşkilati prinsipi sistemlilik və planlılıq təşkil edir. Sistemlilik prinsipi müəyyən bir müddət ərzində, bir maliyyə ilində, Palatanın nəzarət obyektlərinin bütün əsas qruplarının vasitələrini əhatə etməlidir. Sistemlilik prinsipi nəzarət tədbirlərinin keçirilməsinin dövriliyinin vacibliyini müəyyən edir.

Planlılıq isə Palatanın işində çoxillik dövrün (dörd-beş il) bir hissəsi olan illik proqrama əsaslanır. Hər bir sonrakı il üçün yoxlama iş proqramında ifadə olunan işin illik planlaşdırılması əsas götürülür. Planlar müəyyən bir sahənin maliyyə nəzarətinin əhəmiyyətini, büdcə orqanlarının və ya ictimaiyyətin göstərdiyi maraqları, istifadəsi və ya qanun pozulması risklərinin qarşısının alınması və tədqiqatların əvvəlki audit nəticələrini əhatə edən bir sıra meyarlara əsaslanır.

Effektiv nəzarət işinin müəyyən edilməsi obyektivlik prinsipidir. Təftişlərin aparılmasında obyektivlik prinsipinin həyata keçirilməsi, ilk növbədə, istənilən informasiyanı yoxlama obyektlərindən və digər Aİ qurumlarından təmin etmək və Palatanın ayrı-ayrı üzvləri üçün müəyyən audit məsələləri üzrə öz fikirlərini və şərhlərini ifadə etmək öhdəliyini təmin etməklə həyata keçirilir.

Avropa Hesablama Palatası həmçinin öz yoxlamalarında yüksək səviyyəli beynəlxalq nəzarət orqanlarının, o cəmlədən standartlarını əsas tutur.

Hesablama Palatasının standartlarına uyğun olaraq, auditor auditini həyata keçirən təşkilatla (onun daxili auditoru) yoxlanılan təşkilatın əməkdaşlığının daxili

nəzarət sisteminə nə dərəcədə təsir göstərdiyini, maliyyə əməliyyatlarında düzgün olmayan hesabat riskləri yaratdığını və sonrakı audit planını müəyyənləşdirir.

Bundan əlavə, auditor audit nəticələrindən dəqiq nəticə çıxarmaq üçün kifayət qədər sübutlar əldə etməlidir və audit nəticələrinin yoxlanılması əsasında, vaxt və nəzarət prosedurlarının növlərinin seçilməsində mühüm rol oynayır. Auditorun təşkilat, proqram, fəaliyyət və yoxlama haqqında rəyini dəstəkləmək üçün etibarlı, eləcə də çoxsaylı sübutlar alınmalıdır. Məsələn, uzunmüddətli investisiyalara nəzarət etmək üçün auditor onları qiymətləndirmək və mövcud vəziyyəti müəyyənləşdirmək üçün kifayət qədər sübuta və zamana ehtiyac duyur.

Avropa Hesablama Palatasının standartlarına uyğun olaraq müvafiq kadr siyasətini daimi olaraq nəzarətdə saxlamaq lazımdır:

- auditorların, ixtisaslı kadrların, və digər kadrların ixtisas tələblərinə uyğun olaraq təşviq edilməsinin əsasını müəyyən etmək, onların vəzifələrinin effektivliyini artırmaq üçün təlim və işçilərin peşəkar inkişafını təmin etmək;
- auditin aparılması üçün yazılı göstəriş və təlimatlar hazırlamaq;
- kadrların yüksək peşəkarlığını daimi olaraq dəstəkləmək;
- təftişin vəzifələrinin lazımi şəkildə bölüşdürülməsini təmin etmək;
- məqsədlərə çatmaq üçün rəşional şəkildə planlaşdırma həyata keçirmək.

Bundan başqa, Avropa Hesablama Palatası işçilərin peşəkar standartlara və mövcud qaydalara uyğun gəlməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş "keyfiyyətə nəzarət sistemi" yaradaraq, hüquqlar və hesabatlarla bağı etibarlı məlumatları özündə ehtiva edir.

Şübhəsiz ki, AHP nəzarət fəaliyyətinin ən yüksək səviyyəsinə nail olmaq üçün məlumat standartlarını yaratmışdır. Audit nəticələrinə gəldikdə, standartlar diqqət mərkəzində olmalıdır ki, auditor lazımi sənədləri vaxtında hazırlamalıdır. Maliyyə nəzarətinin müəyyən edilmiş hüquqi normalara uyğun həyata keçirilməsinə riayət etməlidirlər.

Maliyyə hesabatlarını yoxlamaqla auditor, müvafiq hesabat təcrübəsinə uyğun olaraq bütün büdcə vəsaitləri üçün maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında fikirlərini

açıqlamağa səlahiyyətlidir. Bu səbəbdən audit standartları auditin keyfiyyətinə və etibarlılığına dair hüquqi tələbləri müəyyənləşdirən və audit nəticələrinin təmin olunmasını təmin edən bu əsas standartlara uyğun fəaliyyət təşkil edir. Bundan əlavə, standartlar yoxlama prosesinin özünü, yəni auditin növlərini, audit sahələrini, audit hesabatlarını, metodlarını və əsas əməliyyat prinsiplərinə ümumi yanaşmanı müəyyənləşdirir.

Bu gün də, Avropa Komissiyası müvafiq maliyyə idarəetmə probleminin tam həllini tapmayıb. Bu, qismən nəzarət orqanlarından və xüsusilə Avropa Hesablama Palatasının lazımi qanunvericilik tədbirlərinin həyata keçirilməsinin mexanizminin tam formalaşdırılmaması ilə bağlıdır.

Tədqiqatımız göstərir ki, Avropa Hesablama Palatası və onun fəaliyyəti geniş anlamda həmçinin hüquq mühafizə xarakteri də daşıyır. Belə ki, Avropa Hesablama Palatası maliyyə qanunvericiliyinin qorunmasında və maliyyə intizamının yaradılmasında xüsusi rola malikdir. Bundan əlavə, Palata öz səlahiyyətləri çərçivəsində cinayətkarlıqla, xüsusən rüşvətxorluq və maliyyə fırıldaqçılıqla mübarizə aparır. Eyni zamanda Palata sanksiyalar tətbiq etmək səlahiyyətinə malik deyil.

Avropa Hesablama Palatasının yaranması zamanı səlahiyyətləri ilə bağlı Avropa İttifaqında daimi fəaliyyətlə yanaşı, bu qurumu formalaşdırmaq üçün düzgün və rəşional şəkildə müntəzəm olaraq müzakirə aparılmışdır. Nəhayət, Avropa İttifaqının ümumi büdcəsinin vəsaitlərinin obyektiv maliyyə nəzarəti üçün hər bir Avropa İttifaqına üzv ölkənin maraqlarına xidmət etmək və çoxmillətli Birliyə yüksək audit orqanında obyektivlik və tam milli nümayəndəlik hüququnu təmin etmək lazımdır. Çoxmillətli nümayəndəlik prinsipinə riayət etmək üçün Avropa İttifaqı Hesablama Palatasının kollegial quruluşu haqqında qərar onun formalaşdırılmasından sonra qəbul edilmişdir.

Ümumilikdə qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Hesablama Palatası aşağıdakı fəaliyyətləri yerinə yetirir:

- Avropa İttifaqının gəlir və xərclərini yoxlayır, fondların düzgün formalaşdırılma-

sına, xərclənməsinə və digər maliyyə məsələlərinə nəzarət edir;

- Avropa İttifaqının maliyyə fondları ilə əlaqəsi olan hər hansı şəxsləri və ya qurumları, eləcə də Avropa Birliyi institutlarını (Avropa Komissiyasını), üzv ölkələri, həmçinin Avropa Birliyindən maliyyə yardımları qəbul edən ölkələri yoxlayır;
- Avropa Komissiyası və milli hökumətlər üçün aparılmış nəzarət və yoxlama prosesinin nəticəsinə dair hesabatlar və təkliflər hazırlayır və təqdim edir;
- OLAF – a hər hansı şübhəli və qeyri qanuni maliyyə əməliyyatları ilə bağlı məlumatlar verir;
- İllik hesabat hazırlayır Avropa Parlamentinə və Şuraya təqdim edir. Parlament büdcənin hazırlanması prosesində hesabatı təhlil edir.
- Avropa Birliyinin maliyyə siyasətini həyata keçirən şəxslərə maliyyə sabitliyinə nail olunması və vətəndaşlara daha yaxşı xidmət edilməsi istiqamətində konsultasiyalar verir.

Sadalananlardan əlavə Avropa Birliyinin maliyyə idarəetməsi sahəsində qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi barədə fikirlərini bildirir, təhlillərini və müvafiq nəşrlərini təqdim edir. Səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün Hesablama Palatası yoxlama apardığı qurumlardan asılı olmamalıdır. Buna uyğun olaraq o nəyi yoxlayacağını, yoxlama prosesini necə aparacağını və yoxlamanın nəticələrini hansı formada və harada təqdim edəcəyini özü qərarlaşdırır.

Avropa Hesablama Palatası 3 növ audit aparır:

- maliyyə yoxlamaları - hesabların il ərzində maliyyə vəziyyətini, nəticələrini və pul vəsaitlərinin hərəkətini düzgün əks etdirdiyini yoxlamaq;
- uyğunluq yoxlamaları, maliyyə əməliyyatlarının qaydalara uyğun olduğunu doğrulamaq;
- performans auditləri – Avropa İttifaqı fondlarının mümkün olan ən az ehtiyatlarla və ən iqtisadi cəhətdən öz məqsədlərinə çatdığını yoxlamaq.

Avropa Hesablama Palatası Birliyin maliyyə əməliyyatlarının səmərəliliyi ilə əlaqədar rəy bildirmək audit aparmaq hüququna malikdir və biz bunu əvvəlki hadisələrin nümunəsində gördük. 2017 – ci ildə Palata iqtisadi böhran vəziyyətində

olan Yunanıstana edilən maliyyə proqramını və onun kreditorlarının iqtisadi planlaşdırılmasını tənqid etmişdir.

Avropa Hesablama Palatasının auditorları “Avrokomissiyanın yunan maliyyə böhranına təsiri” adlı hesabatında etiraf edirlər ki, 2010 – cu ildə Yunanıstana birinci yardım qərarı “fövqəladə vəziyyətdə” qəbul edilmişdir. Lakin hesabatda “komissiyanın xüsusən birinci yardım proqramında Yunanıstandakı böhranın dərinliyini düzgün qiymətləndirmədiyi” qeyd edilmişdir[34] .

2012 – ci ildə Yunanıstana ikinci yardım proqramında uzunmüddətli məqsədlərə əhəmiyyətli diqqət yenə də yetirilmədi və bəzi şərtlər qeyri – müəyyən qaldı və hər hansı bir konkret addımlar göstərilmədi.

Bu yardım proqramları Yunanıstanda defoltdan yayınmağa aparılan islahatlar vasitəsilə kömək etdi və əhəmiyyətli maliyyə konsolidasiyaları baş verdi. Bununla da qısamüddətli maliyyə sabitliyi təmin edilmiş oldu. Buna baxmayaraq Avropa Hesablama Palatasının auditorları “dolayı çatışmazlıqlar” aşkar etməyi bacardılar. Əsasən bu çatışmazlıqlar struktur islahatların qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Bunlara əsas tədbirlərin lazımı qədər əsaslandırılmaması və konkret sektorlara uyğunlaşdırılmaması aid edilə bilər.

3.2. Avropa İttifaqının büdcə prosesində Avropa Hesablama Palatası maliyyə nəzarət orqanı kimi

Avropa İttifaqı öz məqsədlərinə nail olmaq və məqsədyönlü siyasətini həyata keçirmək üçün lazım olan maliyyə resursları ilə özünü təmin edir. Avropa İttifaqının vəsaitlərinin strukturu:

- 1) ümumi kənd təsərrüfatı siyasəti çərçivəsində üçüncü ölkələrlə ticarəti həyata keçirmək üçün ayrılan pul vəsaitləri, bonuslar, əlavə və kompensasiya ödənişləri;
- 2) Vahid Gömrük Tarifinin gömrük rüsumları, üçüncü ölkələrlə mal dövriyyəsinə görə verilmiş digər oxşar gömrük ödənişləri, həmçinin ixrac nomenklaturalı mallara gömrük rüsumları;

- 3) milli səviyyədə əlavə dəyər vergisinin gəlirlərindən çıxılmalar;
- 4) ümumi ictimai məhsulun dəyərindən faiz ayırmaları;
- 5) digər vəsaitlər (əmək haqqı vergisi, kapitaldan faiz gəlirləri, proqramların həyata keçirilməsi üçün verilmiş gəlirlər, cərimələr və s.).

İttifaq üzrə müqavilənin 272 - ci maddəsi məcburi və qeyri-zəruri xərclər arasında fərq qoyur. Bu bölmə əsasən siyasi səbəblərdəndir və AB qurumları arasında büdcə səlahiyyətlərinin paylanması ilə bağlıdır. Məcburi xərclər Parlament tərəfindən təsdiqlənir. Sonuncu, məhdudiyyətlər çərçivəsində əvvəlki ilə nisbətən, Parlament tərəfindən təqdim edilən büdcə planını müvafiq olaraq dəyişdirərək qeyri-icbari xərclərin məbləğinin artırılmasına imkan yaradır.

Büdcə prosesi büdcənin inkişafı, nəzərdən keçirilməsi, təsdiqlənməsi və icrasında fərdi mərhələlərin ardıcılığıdır. Büdcə nəzarətini həyata keçirən Avropa İttifaqının, Komissiyanın büdcə təşkilatını və Hesablama Palatasını bir araya gətirən Şuraya və Parlamentə daxildir.

Büdcənin hazırlanması və qəbul edilməsi prosesi sentyabrın 1-dən başlayır və büdcə ilindən əvvəlki ilin dekabrın 31-də başa çatır. Hər bir mərhələ üçün Avropa İttifaqı qanunu büdcə orqanı üçün məcburi olan müddətləri müəyyənləşdirir.

Avropa İttifaqında maliyyə xidmətləri siyasəti, maliyyə sektorunun maliyyə sabitliyini qoruyarkən, bütün üzv ölkələrdə iqtisadi artımın inkişafına kömək etməlidir. Maliyyə tənzimlənməsinin bir çox sahəsində, məsələn, bank kapitalının tələbləri arasında artım və sabitlik arasında ticarət mövcuddur. Lakin, ardıcıl maliyyə nəzarəti arxitekturası tərəfindən dəstəklənən vahid, inteqrasiya edilmiş bir Avropa maliyyə sistemi müxtəlif tənzimləyici tələblər və müxtəlif nəzarət üsulları ilə yaradılan transsərhəd maneələrlə tam olmayan inteqrasiyanın mövcud reallığına nisbətən həm böyümə, həm də sabitlik baxımından arzu ediləndir. Bu fikir birliyin əsasını təşkil edir, çünki milli xəttlər arasında nəzarət və böhran idarəetmə çərçivələrinin əvvəlki parçalanması zərərliyə. Eyni fikir, Avropa Komissiyasının prezidenti Jan-Claude Juncker tərəfindən 2014-ci ilin ortalarında və Avropa Komissiyası tərəfindən hazırlanan Avropa İttifaqı kapital bazarları birliyinin (CMU)

siyasətinə əsaslanır.

Kapital Bazarları Birliyi Avropa İttifaqında səmərəli fəaliyyəti təmin etmək üçün kritik bir təşəbbüsdür. Kiçik və orta müəssisələr və digər təsərrüfat subyektləri üçün xarici maliyyəyə çıxma perspektivlərini yaxşılaşdırmaq və gələcək böhranlarda Avropa İttifaqının möhkəmliyini artırmaq məqsədlər arasındadır.

Avropa İttifaqının büdcəsi üzv dövlətlərin büdcələrinin bir çox xüsusiyyətlərini nəzərə formalaşdırılıb. Həmçinin, Avropa İttifaqının xüsusi hüquqi quruluşu bir sıra unikal xüsusiyyətlərini, büdcəni, resursları, prinsipləri və yuxarı səviyyədə nəzarət etməyi, kompleks dövlətin xüsusiyyətlərini və klassik beynəlxalq təşkilatın bəyannaməsini birləşdirən bütün mexanizmləri özündə əks etdirir.

Maliyyələşdirmə mənbələri sisteminə tənzimləyici büdcə çərçivəsindəki əsas və ikinci dərəcəli hüquqi aktları ehtiva edən qaydaları daxil edir. Bundan əlavə, bu sistemin inkişafı, həmçinin Avropa İttifaqı büdcəsinin münasibətləri beynəlxalq təcrübədən əhəmiyyətli dərəcədə təsirlənir. Avropa İttifaqının büdcə tənzimlənməsinin mənbələri yalnız onların hüquqi qüvvəsi ilə əlaqədar deyil, həm də onların qəbul edilməsi prosesində üst qurumların və ya dövlətlərarası prinsiplərin üstünlük təşkil etməsi baxımından təsnif edilməlidir. Bu, üzv dövlətlərin Avropa İttifaqının büdcə sahəsində qərarların qəbul edilməsinə nəzarəti nə dərəcədə qoruyub saxladığını və onların səlahiyyətləri milli səviyyəyə nə dərəcədə ötürüldüyünü dəqiqləşdirəcəkdir.

Avropa İttifaqının vahid büdcə prosesinin mərhələləri aşağıdakılardır [25]:

- 1) ilkin layihənin hazırlanması. Büdcə prosesi, xərclərin və gəlirlərin qiymətləndirilməsi üzrə agentliklərin və xidmətlərin təqdimatından başlayır. Komissiya onların əsasında ilkin büdcə layihəsini tərtib edir;
- 2) büdcə layihəsinin təsdiqlənməsi. Müşayiət olunan materiallarla birlikdə ilkin büdcə layihəsi Şuraya təqdim edilməlidir. Eyni zamanda, layihə Parlamentə təqdim olunur. Məsləhətləşmələrin sonunda, Şura, müvəqqəti büdcənin layihəsinin razılığına əsasən ixtisaslı bir çoxluqla qərar verir. Şuranın qəbul etdiyi büdcə layihəsi ilk oxunuşda baxılmaq üçün Parlamentə göndərilir. Parlament 45 gün ərzində onu

təsdiqləsə, büdcənin ilk oxunuşda nəhayət təsdiqlənməsi mümkündür

Şura üzv ölkələrin büdcə və iqtisadi siyasətlərini izləyir və Komissiyanın təklifləri əsasında fərdi ölkələrə məsləhət verə bilər. O, yüksək səviyyəli borc və borcların azaldılması üçün müvafiq tədbirləri görməyən avrozonaya daxil olan ölkələrə düzəliş tədbirləri təklif edə və sanksiyalar tətbiq edə bilər.

Avropa İttifaqının illik büdcəsi Avropa Parlamenti və Avropa Şurası tərəfindən birgə müəyyənləşdirilir. Parlament bunu iki ardıcıl mərhələdə müzakirə edir. Parlamentin sədri imzalayana qədər qəbul edilmir. Büdcə nəzarəti komitəsi büdcənin necə sərf edildiyini yoxlayır və Parlament ötən ilin icrası barədə razılığa gəlinib-gəlinməyəcəyini qərara alır.

Avropa Birliyinin icra orqanı kimi, Komissiya Avropa Birliyinin büdcəsinin idarə edilməsi və həyata keçirilməsi, habelə Parlament və Şuranın qəbul etdiyi qaydalar və proqramlar üçün məsuliyyət daşıyır. Fəaliyyət və xərclərin əksəriyyəti milli və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Komissiya isə nəzarət prosesinə görə məsuldur.

Komissiya Avropa Hesablama Palatasının nəzarəti altında büdcəni həyata keçirir. Hər iki qurumun məqsədi səlahiyyətli maliyyə idarəçiliyidir.

Avropa Parlamenti Komissiyanı büdcə öhdəliklərindən yalnız Hesablama Palatasının qənaətbəxş illik hesabatı ilə azad edir.

Avropa İttifaqına üzv dövlətlər milli büdcəni büdcə kəsri və dövlət borcunun razılaşdırılmış sərhədləri çərçivəsində müəyyənləşdirir və məşğulluq, pensiya, sosial müdafiə və qiymətli kağızlar məsələləri də daxil olmaqla, öz struktur siyasətini müəyyən edir. Milli dövlətlərin iqtisadi vəziyyəti, büdcə gəlirləri və xərclərinin səviyyəsi ümumilikdə İttifaqın iqtisadi dayanıqlılığına təsir edir. Bu baxımdan dövlətlərin ayrı – ayrılıqda büdcəsinin təşkili məsələləri daimi olaraq diqqət mərkəzində saxlanılır.

Avropa Hesablama Palatasının əsas rolu büdcə yoxlamaları aparmaqdır. Başqa sözlə, əsas məqsədi Avropa İttifaqının gəlir və xərclər maddələrinin qanuniliyinə, müəyyən qaydalara riayət etmək və maliyyə menecmenti savadlılığına nəzarət

etməkdir. Palatanın fəaliyyəti daha obyektiv və effektiv xarakter daşımaqla Avropa İttifaqı rəhbərliyinə kömək etməkdən ibarətdir [32].

Bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün Avropa Hesablama Palatası Avropa İttifaqının bütün maliyyə mənbələrində onun büdcəsinin gəlir və xərclər maddələrinə ətraflı nəzarət edir.

Avropa Hesablama Palatası büdcənin müəyyənləşdirilməsinə nəzarət edən və ya İttifaq ölkələrində və digər ölkələrdə büdcədən vəsait alanlara nəzarət edən təşkilatlar üzərində nəzarət həyata keçirir. Onların yoxlanmasının nəticələri Komissiyanın və Avropa İttifaqı üzvlərinin diqqətinə aşkar edilmiş səhvlər və problemlərə yönəltmək və optimallaşdırma üzrə təkliflər vermək üçün illik və digər hesabatlarda dərc olunur.

Avropa Hesablama Palatasının digər bir əsas funksiyası büdcə rəhbərliyinə (Avropa Parlamenti və Şurası) əvvəlki maliyyə ili üçün Avropa İttifaqı büdcəsinin icrası barədə hesabat verməklə kömək etməkdir.

Avropa İttifaqının büdcə tənzimləməsinin aktları bir tərəfdən üzv dövlətlər tərəfindən birbaşa (ratifikasiya) və ya dolayısı ilə dövlətlərarası əməkdaşlıq institutları (Avropa İttifaqı Şurası, Avropa Şurası) vasitəsilə qəbul edilə bilər. Digər tərəfdən, Üzv Dövlətlərdən (Avropa Parlamenti, Avropa Komissiyası, Avropa Hesablama Palatası, Avropa Məhkəməsi) üstqurumların rəsmi olaraq müstəqil təşkilatlar və nəhayət, yuxarıda göstərilənlərlə birgə reallaşdırılır.

Avropa İttifaqı büdcəsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- Birlik siyasəti və büdcə əsaslandırması prinsipi, Avropa İttifaqının gəlirləri və xərcləri ümumi fondların xərclərinin effektiv şəkildə qeyd edilməsi və nəzarət edilməsi üçün vahid sənəddə birləşdirilməlidir. Avropa İttifaqı büdcə münasibətləri prinsipi bu prinsipə uyğun olaraq inkişaf etmişdir. Bu mərhələdə bütün gəlir və xərc maddələri bir büdcəyə daxil edilir;
- İllik büdcə prinsipi büdcənin bir il müddətinə inkişafı və öhdəliklərə və büdcə ödənişlərinə aid əməliyyatların hər il başa çatdırılmasını nəzərdə tutur;
- Tarazlıq prinsipi büdcə xərclərini uyğunlaşdırmaq üçün gəlirlərin olmasını tələb edir. Yəni büdcə kəsrinə icazə verilmir və borc əldə etməklə xərclərin ödənilməsinə

icazə verilmir. Büdcə kəsri olduğu halda, büdcə kəsri gələn ilin büdcəsinin xərc hissəsinə daxil edilir. Bir qayda olaraq, büdcə profisiti azaldılır və aktiv balans gələn ilin büdcə gəlirlərinə köçürülür;

- Vahid valyuta prinsipi büdcə uçotunun bir maliyyə vahidində yaradılması və yerinə yetirilməsidir;

- Universallıq prinsipi fərdi xərclər üçün büdcə gəlirlərinin müəyyən edilməsi deməkdir. Bütün gəlirlər və xərclər Avropa İttifaqı büdcəsinə öz aralarında hər hansı bir əlaqə olmadan daxil edilirlər;

- Məqsədli xərcləmə xarakterinə görə olan prinsip tələb edir ki, tələb olunan hər bir məbləğ özünün xüsusi məqsəd və əsaslandırılmasına malikdir;

- Effektiv maliyyə idarəetmə prinsipi iqtisadiyyatın Avropa İttifaqının büdcə resurslarının formalaşmasında və istifadəsində effektivliyini təmin etmək üçün işlədiyi üsulu nəzərə almaqdır;

- Şəffaflıq prinsipi büdcə hazırlığı və xərclərin tətbiqi ilə bağlı tam və dəqiq məlumatın verilməsini təmin edir.

Avropa İttifaqının genişlənməsinin və Avropa integrasiyasının dərinləşməsinin əvvəlki mərhələlərində büdcə xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə artmış və eyni zamanda büdcə vəsaitlərinin istifadəsi genişlənməmişdir. Avropa İttifaqının büdcəsinin əsas xərcləri aşağıdakılardır:

- kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilməsi;
- sosial və regional inkişaf proqramları;
- tədqiqat və inkişaf işlərinin aparılması;
- xarici siyasi və iqtisadi əlaqələrin təmin edilməsi və idarəetmə xərcləri.

Avropa İttifaqı büdcəsi, müəyyən mənada həm Avropa İttifaqının məqsədlərinin, həm də gəlir əldə etmə vasitələrinin əks olunmasıdır. Bununla əlaqədar, büdcə əsasən bu əsas sahələrdə Avropa İttifaqının inkişaf siyasətinin və strategiyasının həyata keçirilməsinə aşağıdakı istiqamətlərdə kömək etməkdir:

- yüksək iqtisadi artım templərinə nail olmaq;
- müxtəlif bölgələrin sosial və mədəni inkişaf səviyyələrini irəlilətmək;

- valyuta siyasətində stabilliyə dəstək;
- yeni texnologiyaların inkişafı və tətbiqi.

Aİ-də büdcə xərclərinin siyasəti bu cür fikirlərə tabedir, büdcə maliyyələşdirməsi üzv ölkələrin iqtisadi vəziyyətini bərabərləşdirməyə və sosial fərqlərin aradan qaldırılmasına kömək etməlidir; ən yoxsul dövlətlərin maraqlarını və inkişaf etmiş ölkələrin AB büdcəsinin maliyyə resurslarını bölüşdürmək hüququnu optimal şəkildə təmsil edir; İstifadəsi sahəsində büdcə intizamına riayət edilməli və iqtisadi səmərəlilik və təbliğat təmin edilməlidir.

İttifaqın digər təşkilatlarının və qurumlarının tələbi ilə Hesablama Palatası maliyyə nəticələrini göstərən yeni və ya yenidən baxılmış hesabatlar haqqında öz fikirlərini təqdim edir. Palata da öz təşəbbüsü ilə digər məsələlərlə bağlı memorandum da verə bilər.

Avropa Hesablama Palatası təsdiqlənməsi üçün hesabat və təqdimatlar hazırlayan və təqdim edən iki bölməyə bölünür [33]. Palatalar üçün əlavə iş bütün Avropa İttifaqına üzv dövlətləri təmsil edən yüksək ixtisaslı kadrlarla həyata keçirilir.

Auditorlar tez-tez digər Avropa İttifaqı qurumlarında, Avropa İttifaqı üzv dövlətlərində və digər fayda əldə edən ölkələrdə (Avropa İttifaqı imtiyazlı ölkələr) yoxlamalar aparırlar. Hesablama Palatası Avropa İttifaqı ölkələrində yüksək səviyyəli nəzarət orqanları ilə sıx əməkdaşlıq edir.

İcraçı orqanlar Avropa İttifaqı proqramlarının həyata keçirilməsinə praktiki nəzarəti həyata keçirirlər. Məsələn, Avropa İttifaqının büdcəsindən maliyyə vəsaitlərinin verilməsi üçün ərizə verirlər. Onlar müəyyən bir müddət üçün yaradılırlar.

Büdcə prosesini və çatışmazlıqların azaldılmasını sadələşdirmək üçün büdcə çərçivəsi, xərclərin hər bir hissəsi üçün ilk illik hesabat əsasında strukturu idarə etmək üçün maksimum proqnoza, habelə qaydalar və prosedurların müəyyənləşdirilməsinə dair məhdudiyyətlər qoymuşdur. Təsdiq edilmiş büdcə strategiyası büdcə prioritetlərinin növbəti illər ərzində üç əsas istiqamətdə cəmlənməsini təmin edir:

1) vahid bazarın iqtisadi, sosial və ekoloji komponentləri dinamik inkişaf edən, optimallaşdırdığı və integrasiya edən sistemdə birləşdirilməsi;

2) Avropa vətəndaşlığı konsepsiyasının inkişafı, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təşviqi, təhlükəsizlik və əsas ictimai mal və xidmətlərə çıxış imkanları;

3) Mövqelərin gücləndirilməsi, qlobal iqtisadi və sosial-siyasi proseslərdə birlik, Avropa dəyərlərinə dəstək, regional münasibətlərin inkişafı və digər dövlətlərə yardım.

Buna görə, illik büdcə prosesi Avropa İttifaqı hazırda iki komponentlə müəyyənləşdirilir:

- əvvəlki siyasi və prosesual tənzimləmələrin, büdcə strategiyası çərçivəsində uzunmüddətli büdcə prosesinin prioritetləri;

- illik büdcə planlaması və illik büdcə dövrü ərzində müəyyən proqram və göstəricilər üzrə razılaşma üçün birbaşa prosedurlar.

Avropa Birliyində maliyyə ili 1 yanvarda başlayır və təqvim ilinə uyğun olaraq 31 dekabrda bitir. Büdcənin dərhal icrası başlanır. Avropa İttifaqı həm müstəqil, həm də real vaxtda mühüm monitorinq funksiyaları ilə təchiz olunmuşdur. Avropa Parlamenti büdcənin həyata keçirilməsini yoxlayır və eyni zamanda hesabları və maliyyə hesabatlarını, illik hesabatı və digər xüsusi hesabatları yoxlayır. Burada xüsusilə ən vacib rolu Avropa Hesablama Palatası oynayır. Avropa İttifaqında nəzarət hərəkətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- maliyyə resurslarının istifadəsi qaydalarının hazırlanması, büdcənin yaradılması və icrası üçün prosedurların müəyyənləşdirilməsi, hesabatların verilməsi və təsdiq edilməsi;

- büdcə gəlirlərinin əldə edilməsi və xərclənməsi prosedurlarını müəyyən edir. Avropa Komissiyası nağd ehtiyacları ilə təmin etmək üçün alınacaq tədbirləri müəyyənləşdirir.

- müvafiq nəzarət üçün maliyyə nəzarətçiləri, kredit menecerləri, mühasiblər və auditorların məsuliyyətinə dair qaydalar müəyyən edilir.

3.3. Avropa İttifaqı büdcəsinin istifadəsinə nəzarətdə əsas problemlər və Avropa Hesablama Palatasının nəzarət fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi

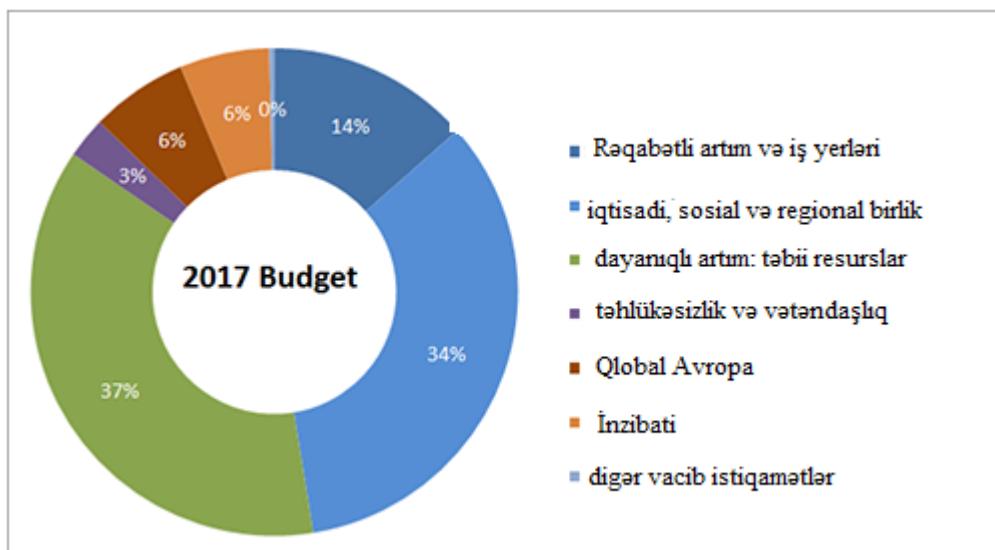
Avropa Hesablama Palatasının bütün fəaliyyəti Avropa İttifaqı qanunvericiliyinin, təşkilatın və idarəetmə proqramlarının maliyyələşməsinin inkişafı üçün məsul olan təşkilatlarda maliyyə idarəetməsi təkmilləşdirilməsinə yönəlmişdir. Hər bir Avropa İttifaqı təşkilatının maliyyə hesabatlarına əsasən, Palatanın maliyyə idarəetmə auditinin nəticələrinə dair xüsusi hesabatlar və xüsusi şərhlər təqdim edilir. Palatanın əsas nəticə sənədi Avropa Birliyi fondlarının hərəkətliliyinin yoxlanılması haqqında Bəyannaməni əks etdirən illik hesabatıdır.

Avropa Parlamenti büdcə tətbiqi prosesində ortaya çıxan problemləri izləyir və nəzərdən keçirir. Onun adından büdcəyə nəzarət müvafiq komitənin, bəzi hallarda isə digər komitələrin məsuliyyətidir. Büdcə resurslarından istifadənin xarici auditini Hesablama Palatası və Avropa Parlamenti tərəfindən aparılır. Hesablama Palatası büdcə vəsaitlərinin əldə edilməsi və istifadəsi prosedurlarına riayət olunmasını yoxlayır. Maliyyə resurslarının idarə olunması vəziyyətinə dair hesabat verir. Avropa Parlamenti Auditorlar Palatası tərəfindən hazırlanan hesabatda büdcənin həyata keçirilməsi istiqamətində Avropa Komissiyası tərəfindən Avropa İttifaqı siyasətinin həyata keçirilməsinə nəzarət edir. Hesabatları öyrəndikdən sonra Hesablama Palatası Şurasının tövsiyələrini rəhbər tutaraq Avropa Parlamenti və Avropa Komissiyasının büdcənin icrası ilə bağlı işini yekunlaşdırır.

Audit hesabatlarının məqsədi obyektlərin, icra orqanlarının və maliyyə sferasını təmsil edən müxtəlif subyektləri yoxlamaq üçün Avropa Hesablama Palatasının işinin nəticələrini çatdırmaqdır. Audit hesabatlarının dərc edilməsi Avropa İttifaqı büdcəsinin idarə edilməsi və vəsaitlərdən istifadənin monitorinqində şəffaflığın və reklamın təmin edilməsində mühüm elementdir.

Avropa Hesablama Palatasının illik hesabatları qanuniliyi yoxlamaq və Avropa İttifaqının büdcəsinin gəlir və xərc hissələrinin düzgün tətbiq olunmasını təmin etmək üçün nəzarət tədbirlərinin nəticələrini ehtiva edir. Büdcə xərclərindən səmərəli istifadə üzrə Avropa Hesablama Palatasının hesabatına nəzər yetirdikdə Polşanın

büdcə xərclərini tam şəffaf şəkildə istifadə edən ölkələr arasında lider qismində görə bilirik [35]. Avropa Hesablama Palatası, xüsusilə birlik siyasəti, gömrük nəzarəti və kənd təsərrüfatı siyasəti çərçivəsində vəsaitlərin effektiv paylaşdırılmasını araşdırmışdır. Palatanın yoxlamasının yekunları müvafiq sahələrdə Polşa və Avropa Komissiyası arasında qurulan əməkdaşlığın məqsədyönlü olduğunu göstərmişdir. Ümumiyyətlə, Avropa İttifaqının 2017 – ci il üzrə büdcəsini şəkil 3.1 də görə bilirik:

Şəkil 3.1. Avropa Birliyinin 2017 – ci il büdcəsi / 157.9 milyard avro
Mənbə: https://europa.eu/european-union/about-eu/money/expenditure_en

Avropa Hesablama Palatasının hesabatları və fərdi görüşləri rəsmi olaraq Avropa İttifaqı təşkilatlarının başçılarına və Avropa Parlamentinin Büdcə Nəzarət Komitəsinə göndərilir. Ayrıca olaraq məlumat Şurasının Büdcə Komitəsinə və ayrıca Avropa İttifaqına üzv dövlətlərinin milli parlamentlərinə və yüksək yoxlama təşkilatlarının rəhbərlərinə göndərilir.

Avropa İttifaqının yaradılması haqqında razılaşmaya dair protokolun 7 – ci maddəsinə uyğun olaraq Avropa Hesablama Palatası öz hesabatlarını informasiya qismində milli parlamentlərlə birgə, Avropa Parlamentinə və Şurasına eyni zamanda təqdim edir. Bu da dövlətlərin milli parlamentlərinin maliyyə nəzarəti sefrasında əlaqələrini gücləndirir. Hesabatlar və onları müşayiət edən materiallar (mətbuat bülletenləri) də media və digər amaraqlı qurumlara, o cümlədən cəmiyyət üzvlərinə təqdim edilir.

İllik xüsusi hesabat kimi xüsusi hesabatlar Avropa Parlamentinə Hesablama Palatasının kollegiyası tərəfindən göndərilir. Bundan əlavə Palatanın hesabatları Parlamentin xüsusi komitələri tərəfindən təhlil edilir.

Avropa Parlamenti Hesablama Palatasının təqdim etdiyi hesabatların təhlilinin nəticələrinə dair qətnamə qəbul edir. Şura isə düzəlişlərə əsasən tövsiyyələr hazırlayır və bu tövsiyyələr Avropa Hesablama Palatasının göstəriciləri əsasında Komissiya və ya digər ixtisaslaşmış institutlar tərəfindən qəbul edilir. Palatanın hesabatları Avropa dövlətlərinin ictimaiyyətində siyasi baxımdan təsirlər yaradır. Hesabatları müxtəlif aspektlərdən Avropa Birliyi institutları qiymətləndirir və Hesablama Palatasının hesabatları tez tez tənqid obyektinə çevrilir.

Hər şeydən əvvəl Palatanın hesabatlarını yekun iş kimi qeyri sistemativlikdə günahlandırılar. Bu adətən hesabatların keyfiyyətinə əsasən belə xarakter alır. Avropa Hesablama Palatası mütəmadi olaraq dəyişikliyə məruz qalır. Bu da audit daimi metodlarının olmaması və ya zəifliyinə səbəb olur. Bu onunla əlaqədardır ki, Palata Avropa İttifaqına üzv dövlətlərin nümayəndələrindən təmsil olunur, bu da hər bir dövlətdə ali nəzarət orqanına qarşı tələblər, hüquqi və maliyyə aspektindən yanaşmalar fərqlidir. Bu da Palatanın işində müəyyən problemlər yaradır. Baxmayaraq ki, integrasiya dərinləşib vahid nəzarət sistemi yaranıb, lakin hələ də mütəxəssislərin yanaşmasında müəyyən fərqliliklər qalmaqdadır.

Hesablama Palatası ilə bağlı digər bir problem isə onun hesablaları ilə bağlıdır. Belə bildirilir ki, Palata tədqiqatını apardığı obyektin fəaliyyətini sona qədər araşdırmır və onun fəaliyyətini nəticələrini tam qiymətləndirməyə imkan verməyən nəzarət materialları təqdim edir. Beləliklə, Avropa Hesablama Palatası onun fəaliyyəti ilə bağlı olduqca mənfi rəylə üzləşir və bu, əlbəttə ki, onun etibarlılığına mənfi təsir göstərir. Parlament bu problemlə məşğul olmalıdır, çünki onun hesabatlarının əsas "istehlakçısı" onun özüdür.

Palatanın fəaliyyətinə dair bəyannamədə göstərilənlər Avropa İttifaqının hər bir sahəsinin qiymətləndirilməsinə əsaslanır, səhvlərin və çatışmazlıqların səbəbləri, eləcə də maliyyə idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi yolları barədə ətraflı məlumat

verir. Maliyyə idarəçiliyinin qiymətləndirilməsi və təhlil edilməsi üçün Palatanın xüsusi meyarları istifadə olunur.

Maliyyə idarəetməsinin xüsusi qiymətləndirilməsi üçün birinci kriteriya daxili audit sistemlərinin funksionallıq səviyyəsi hesab edilir və Komissiyada olduğu kimi dövlətlərdə, yəni Avropa Birliyinə üzv olan və büdcə vəsaitləri alan dövlətlərdə də ilk yerdə dayanır. İkinci kriteriya isə büdcə sferasında pul göstəriciləri üzrə auditor məlumatlarının uyğun gəlməsidir. Üçüncü kriteriya isə digər auditorlar tərəfindən həyata keçirilən maliyyə yoxlamalarından əldə edilən göstəricilərin uyğunluğudur.

Ümumiyyətlə, vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün Avropa Hesablama Palatası müxtəlif gəlir və xərc sahələrinə nəzarət edən bir audit metodu tətbiq edir. Maliyyə auditini və ya audit yoxlaması vasitəsilə büdcənin seçilmiş sektorlarının nisbətən ətraflı auditini həyata keçirir. Yoxlama – nəzarət prosesi bütün Avropa İttifaqı hesablarını və pul əməliyyatlarını əhatə edir. Bu proseslərə daha dərinlən baxdığımızda Avropa Hesablama Palatası son istehlakçıya qədər Avropa İttifaqı büdcəsi vəsaitlərinin bütün yollarını əks etdirə bilər.

Bəyənnamənin formalaşdırılması məqsədilə həyata keçirilən audit seçmə yoxlamasına əsasən aparılır. Bunun belə maliyyə hesabatı bölmələrinin eyni sektorda birləşməsi ilə Palatanın maksimum yoxlamağa çalışdığı sahələrdir. Bəyənnamənin əsas məqsədi Avropa Hesablama Palatasının fəaliyyətinin nəticələri barədə Avropa Parlamentinə, Şuraya və eləcə də bütün yoxlanılan obyektlərə, hakimiyyət orqanlarına və ictimaiyyətə məlumat verir. Bəyənnamənin açıqlanması ictimaiyyətə məlumatın verilməsi və şəffaflıq baxımından, həmçinin nəzarətin və Avropa İttifaqında pul vəsaitlərinin istifadəsinin idarə edilməsi əhəmiyyətli hesab edilir. İstənilən vaxt təqdim edilən xüsusi hesabatlardan və yanaşmalardan fərqli olaraq, Avropa Hesablama Palatasının Bəyənnaməsi yalnız ilin sonunda təqdim edilir.

Hesablama Palatasının sədri Bəyənnaməni Avropa Parlamentinin plenar iclasında büdcə nəzarəti üzrə Komitəyə təqdim etdikdən sonra təqdim edir. Müvafiq münasibətlərin bildirilməsindən sonra Avropa Komissiyasının rəyi öyrənilir. Bütün ictimai proseslər avropa və beynəlxalq mətbu orqanlarda işıqlandırılır. Bəyənnamədə

öz əksini tapan informasiyaların qiymətləndirilməsi siyasiləşdirilmədən və daxili siyasi vəziyyətə dair informasiya əks etdirilmədən həyata keçirilir. Bundan əlavə, yoxlanılan iştirakçılar haqqında şəxsi informasiyaların olmadığı müşahidə edilir.

Avropa Hesablama Palatası əlbəttə ki, onun hesabatlarında irəli sürdüyü tövsiyələrə Komissiya tərəfindən əməl edilməsinin qiymətləndirilməsini həyata keçirir. Əgər bu və ya digər çatışmazlıq yoxlanılan obyektə daha əvvəl aradan qaldırılmayıbsa, onda o yenidən hesabatda qeyd edilir. Diqqət etsək görərik ki, Avropa hesablama palatasının bütün hesabatları və sənədləri tövsiyə xarakteri daşıyır, bütün yekun aktlar, o cümlədən Bəyənnamə özündə məhkəmə xüsusiyyətlərini əks etdirmir.

Son illər ərzində Avropa Hesablama Palatasının bəyənnamələri Komissiya tərəfindən diqqətinə təkrarlanan nöqsanları çatdırır və demək olar ki, onun işinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı eyni təklifləri verir. Mahiyyətə bu bəyənnamələrin bu vəziyyəti bir ildən digərinə xüsusi dəyişiklik olmadan keçirlər. Komissiya da öz növbəsində özünün maliyyə idarəetməsi sahəsinin müasir metodların tətbiqini və onların təkmilləşdirilməsi üsullarını tətbiq etməyə çalışır. Lakin o hələ mükəmməllikdən çox uzaqdır.

Lissabon razılaşmasının 2009 – cu il 1 dekabr tarixində qüvvəyə minməsi ilə demək olar ki, Avropa Hesablama Palatası problemlərin bir hissəsinin qarşısını ala bilər. Xüsusilə nəzarət – təftiş tədbirlərinin detallı şəkildə əks etdirilməsi və onların həlli yollarının göstərilməsini faydalılığa çevirə bilər. Digər məsələlərin həlli yollarının tapılması Palatanın qarşısında digər bir çox fəaliyyətlərin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı vəzifələr qoyur.

Avropa Hesablama Palatasının fəaliyyətini qiymətləndirərkən onun fəaliyyəti zamanı ictimai sektor üçün Beynəlxalq audit standartlarını (International standards on auditing, ISA) əsas götürdüyünü görə bilirik. Palata həmçinin Beynəlxalq təşkilatların ali maliyyə nəzarət orqanının (International Organisation of Supreme Audit institutions, INTOSAI) [30] və Beynəlxalq mühasiblər federasiyasının (International Federation of Accountants, IFAC) [31] beynəlxalq audit prinsiplərinin və

standartlarının təkmilləşdirilməsində iştirak edir. Auditin və ya maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi müvafiq maliyyə menecmentinin effektivliyi ilə müəyyən edilir. Maliyyə menecmenti konsepsiyası üç prinsipə əsaslanır:

- iqtisadi prinsip, resursların istifadəsi auditə aparılan obyektin öz fəaliyyətində vaxtla, istifadə miqdarı və keyfiyyətilə üst-üstə düşməsidir.
- iqtisadi səmərəlilik prinsipi, işçilərin cəlb edilməsi nəticəsində maksimum yaxşı nəticələr əldə edilməsidir.
- sosial təsir prinsipi, qoyulmuş məqsədlərə çatmaq və əvvəlcədən müəyyən edilmiş nəticələrin qeydə alınmasıdır

Avropa Hesablama Palatasının strukturunda 5 auditor qrupu var ki, onlar bir neçə ixtisaslaşmış bölməni birləşdirir və büdcə ilə işin müxtəlif istiqamətlərinə görə cavabdehlik daşıyırlar:

1. Avropa Birliyinin təbii resurslarının qorunması və səmərəli idarə edilməsi.
2. Nəqliyyat, tədqiqat və enerji üzrə siyasətin struktur məsələləri ilə.
3. Xarici əlaqələr üzrə.
4. Bank fəaliyyəti, administrativ xərclər, Avropa Birliyi institutları və daxili siyasətin öyrənilməsi.
5. CEAD (koordinasiya, qiymətləndirmə, zəmanət və təkmilləşdirmə) qrupu zəmanətlər haqqında sənədlərin hazırlanmasına, o cümlədən yoxlamaların keçirilməsi metodologiyasının təkmilləşdirilməsi və keyfiyyətinin təmin edilməsinə görə cavabdehlik daşıyır.

Hesablama Palatası Avropa İttifaqı vətəndaşlarını, üzv dövlətləri və Avropa qurumlarını öz işinin yekunlarına dair açıq formada, yəni hesabatlarını dərc etdirməklə məlumatlandırır. İlk növbədə bu aşağıdakılara aid edilir:

- Avropa İttifaqının büdcəsi xərclərinin yerinə yetirilməsinin ötən maliyyə ili ərzində illik hesabatı;
- Ötən maliyyə ili üçün hesabların düzgünlüyünün və əsas razılaşmaların etibarlılığının təsdiqi;
- İttifaqın müxtəlif qurumlarının müxtəlif illik hesabatlarının yoxlanması;

- Vacib əhəmiyyətə malik sahələrə dair hesabatların hazırlanması.

Hesablama Palatasının hesabatlarında aparılan yoxlamaların ətraflı təsviri, səhvlər, qeyri-dəqiqliklər və ya maliyyə fırıldaqları barədə məlumatlar yer alır. Auditorlar həm də onların müəyyən etdiyi çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün tədbirlərin siyahısını təqdim edirlər. Eyni zamanda, auditorlar Avropa İttifaqı qurumlarının işində aşkar etdikləri çatışmazlıqları, səhvləri və ya maliyyə cinayətlərini aradan qaldırmaq üçün qanuni səlahiyyətlərə malik deyillər. Audit zamanı əldə edilmiş məlumatlar müvafiq tədbirləri görmək üçün mümkün olan ən qısa müddətdə İttifaqın məsul təşkilatlarına çatdırılmalıdır.

Nəticələr Avropa Komissiyası, Avropa Parlamenti və Avropa Şurası və Avropa Birliyi tərəfindən maliyyələşdirilən Avropa İttifaqına üzv dövlətlər tərəfindən də qiymətləndirilir.

Hesablama palatasının geniş imkanlarına baxmayaraq, onun hesabatları və gəldiyi nəticələr hüquqi qüvvəyə malik deyil, sərt tövsiyyə xarakteri daşıyır. Bundan əlavə Palatanın vəzifəsi daha çox Avropa İttifaqı büdcəsindən və digər mənbələrindən ayrılan resursları idarə edən maliyyə orqanlarının fəaliyyət metodlarının təkmilləşdirilməsinə yönəlmişdir.

NƏTİCƏ

Özünün inkişafı və dərinləşən integrasiya prosesində, eləcə də coğrafi genişləməsi ilə əlaqədar Avropa İttifaqı büdcəsindəki artımla bağlı İttifaqın maliyyə nəzarət sistemini yaratmış, zamanla bu sistem dəyişdirilmiş və inkişaf etdirilmişdir. Bir bütün olaraq Avropa maliyyə nəzarəti, iki baxımdan tətbiq olunmağa başlamışdır. İlkin göstərici, Aİ büdcəsinin mənimsənməsi, formalaşması üzərindəki nəzarət, maliyyə hesabat sənədlərinin etibarlılığının yoxlanılması və büdcənin Avropa Parlamenti tərəfindən qəbul edilməsi ilə əlaqədardır. İkinci göstərici pozuntuları və korrupsiya hadisələrini olduğu kimi müəyyən edən bir maliyyə nəzarət sisteminin fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə və təkmilləşdirilməsinə nail olmaqdan ibarətdir.

Avropa İttifaqının maliyyə nəzarəti sisteminin əsas iştirakçıları Avropa Hesablama Palatası, Avropa maliyyə fırıldaqçılığı ilə mübarizə qurumları və Avropa Parlamentidir. Bununla yanaşı, əməkdaşlığın aydın və möhkəm bir mexanizmini formalaşdırmaq üçün hələ heç bir hüquqi dəstək yoxdur. Maliyyə nəzarətinin bütün mərhələlərini həyata keçirmək üçün mexanizmi tam şəkildə qanuniləşdirmək və iştirak edən təşkilatların hüquqi vasitələrini aydın şəkildə əks etdirmək üçün Avropa Komissiyası tərəfindən Avropa İttifaqı maliyyə nəzarəti sisteminin bütün orqanları arasında daha səmərəli əməkdaşlıq yaratmaq üçün əlavə təlimat tələb olunur. Maliyyə nəzarəti sisteminin daha effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri qaydaların rəsmi şəkildə qəbul edilməsi məsələlərində Avropa Hesablama Palatası, Palatanın Avropa Birliyinin maliyyə quruluş sisteminin ali orqanı kimi xüsusi rolu oynayır.

Avropa Hesablama Palatası Avropa maliyyə nəzarəti sisteminin inkişafı və subyektlərin fəaliyyətinə maliyyə nəzarəti ilə Avropa İttifaqında korrupsiya və maliyyə fırıldaqçılığı ilə mübarizə üsullarının inkişafına güclü təkan vermişdir. Bundan başqa, Avropa Hesablama Palatası yalnız büdcə prosesində pozuntulara və ya kənarlaşmalarla, eləcə də müəyyən büdcə vəsaitlərindən istifadədə səmərəliliyinin artırılmasına dair diqqəti artırmışdır. Bu baxımdan, son dövrlərdə, Hesablama Palatası öz fəaliyyətində müxtəlif yoxlama növlərini istifadə edərək, getdikcə daha çox performans auditi aparmağa istiqamətlənmişdir.

Ümumiyyətlə, tam və effektiv bir fəaliyyət üçün Avropa Hesablama Palatası müxtəlif Avropa ölkələrində ən yüksək maliyyə nəzarəti orqanlarının yoxlanılması üsulları və yanaşmalarını nəzərə almalı və birgə əməkdaşlıq yollarını tapmalıdır. Hesablama Palatasının Avropa İttifaqının institutları sistemində fəaliyyət göstərməsi Avropa İttifaqının maliyyə nəzarəti sisteminin inkişafında yeni mərhələ olmuşdur. Avropa Hesablama Palatası heyəti, daimi inkişaf və təkmilləşmə vəziyyətində olan bir təşkilatdır.

Avropa Hesablama Palatasının fəaliyyəti, büdcə və iqtisadi sistemdə onun yerini nəzərə alaraq, Avropa İttifaqı üçün əhəmiyyətli bir ictimai rol oynadığını qədy edə bilərik. Bu günə qədər Avropa Hesablama Palatası nisbətən yaxşı təyin edilmiş bir mandata malikdir. Avropa İttifaqının digər qurumları arasında layiqli yer tutmuşdur. Bundan əlavə, maliyyə nəzarəti və yeddi vacib Avropa İttifaqı institutlarından biri kimi Avropa Hesablama Palatasının kifayət qədər yüksək statusunun olmasına baxmayaraq hər hansı bir maliyyə sisteminin tələblərini pozanlara qarşı özünü tətbiq edə biləcəyi məhkəmə səlahiyyətləri yoxdur.

Praktik baxımından Avropa Hesablama Palatasının fəaliyyəti çox yüksək qiymətləndirilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, mütərəqqi nəzarət metodlarının tətbiqi, o cümlədən audit prosesinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı Azərbaycanda müasir addımların atılması üçün Avropa Hesablama Palatası ilə əməkdaşlıq dərinləşdirilməlidir. Bu həm global iqtisadiyyatın önəmli hissəsi olan Azərbaycana investisiya cəlb edilməsinə həm də vəsaitlərin səmərəli idarə edilməsində qarant rolunu oynayır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Dəmət Bağırov, Mərələm Həsənlı, Malyıyə, dərs vəsaitı, (ikinci buraxılış), BAKI – 2011, s 425
2. А.П. Зудилин, Ф.Н. Ахмедов ФИНАНСОВЫЙ КОНТРОЛЬ Москва
Издательство Российского университета дружбы народов 2000, с 9.
3. Н.Ф. Самсонов. Финансы, денежное обращение и кредит: Учебник: Краткий курс / Под ред. Н.Ф. Самсонова. — М.:,2005. — 302 с. 2005
4. Qəhrəman Rzayev, Mühasibat uçotu və Audit, dərslik, Bakı – 2008, s 482.
5. R, Ş. Hacıyev, S.M. Səbzəliyev, Auditin Əsasları, dərslik, Bakı -2004, s 501.
6. Altay Kərimov, Kənan Cəfərzadə, Audit işini necə təşkil etməli, s 203
7. А.Д. Шереме., В.П. Суйц, Аудит, Учебник, Москва ИНФРА-М 2006, с 447.
8. Azərbaycan Respublikasının Malyıyə Nazirliyi haqqında Əsasnamə
9. Azərbaycan Respublikası Malyıyə Nazirliyinin Dövlət Malyıyə Nəzarəti Xidməti haqqında Əsasnamə
10. Malyıyə Monitorinqi Xidməti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 23 fevral tarixli 66 nömrəli Fərmanı
11. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi haqqında ƏSASNAMƏ
12. <http://www.audit.gov.az/index.php?type=content&subid=62&cid=62> – auditorlar palatasının rəsmi saytı
13. <http://www.sai.gov.az/> - hesablama palatasının rəsmi saytı
14. <https://www.fimsa.az/az/history> - Azərbaycan Respublikası Malyıyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının rəsmi saytı
15. <http://www.maliyye.gov.az/node/4> - Malyıyə Nazirliyinin rəsmi saytı
16. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=qanun&news=369> – Vergilər Nazirliyinin rəsmi saytı
17. <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>
18. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2016/07/06/21/55/Globally%20Important%20German%20Financial%20System%20is%20Resilient>
19. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/reportonfinancialstructures201710.en.pdf>

20. Theory of financial integration and achievements in the European Union Daniel Stavarek and Iveta Repkova and Katarina Gajdosova Silesian University - School of Business Administration 15. July 2011
21. Европейский Союз: прошлое, настоящее, будущее: Документы Европейского Союза: Сборник. Т. 1-3. М., 1995.
22. http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.html?ftuId=FTU_1.4.5.html
23. ECB Financial Stability Review. November 2014
24. Council Regulation (EU) 1024/2013 // Official Journal of European Union. 29.10.2013.
25. https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-court-auditors_en
26. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/how_eu_works_2013_ru.pdf
27. https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/17-09-28_coa_annualreport-2016_en.pdf
28. eca.europa.eu/portal/pls/portal/docs/l/1277517.PDF
29. eca.europa.eu/portal/pls/portal/docs/l/1277517.PDF. P. 10.
30. intosai.org/
31. ifac.org/
32. eca.europa.eu/portal/pls/portal/docs/l/269266.PDF
33. eca.europa.eu/portal/pls/portal/docs/l/271275.PDF
34. <http://www.banki.ru/news/lenta/?id=10116648>
35. <http://www.radiopolsha.pl/6/136/Artykul/345143>
36. https://europa.eu/european-union/about-eu/money/expenditure_en

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа называется «Место и роль предпринимательской деятельности во внешнеэкономических отношениях». Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка используемой литературы.

Введение диссертационной работы раскрывает актуальность исследуемой темы, цель и задачи исследования, объект и предмет исследования, теоретическую и практическую значимость исследования, информационную базу и структуру диссертационной работы.

Первая глава исследования называется «Теоретические аспекты финансового контроля и организации финансового контроля». В этой главе рассматриваются теоретические основы, задачи и функции финансового контроля, важность, сущность и типы аудита, органы, осуществляющие финансовый контроль в Азербайджанской Республике.

Вторая глава диссертации называется «Финансовая система и финансовый контроль Европейского Союза». В этом разделе рассматриваются теоретические аспекты финансовой системы в Европейском союзе и роль национальных финансовых систем стран-членов ЕС в обеспечении устойчивости финансовой системы, включая финансовый надзор и финансовый надзор за Европейским союзом.

Третья глава диссертации, озаглавленная «Роль Европейской Счетной палаты в Европейском Союзе», рассматривает правовую основу, структуру, принципы и полномочия Европейской Счетной палаты, а также бюджетный процесс Европейского Союза как Европейская Счетная палата как основные проблемы контроля за использованием бюджета ЕС и была проведена оценка деятельности Наблюдательной палаты Европейской счетной палаты.

Результат исследования был отражен в результатах исследований, и были сделаны соответствующие предложения.

SUMMARY

The thesis is called "The place and role of entrepreneurial activity in foreign economic relations". The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and a list of used literature.

The introduction of the thesis reveals the relevance of the topic, the purpose and objectives of the study, the object and subject of research, the theoretical and practical significance of the research, the information base and the structure of the thesis.

The first chapter of the research is called "Theoretical aspects of financial control and the organization of financial control." This chapter covers the theoretical basis, tasks and functions of financial control, the importance, essence and types of audit, the authorities exercising financial control in the Republic of Azerbaijan.

The second chapter of the dissertation is called the "Financial System and Financial Control of the European Union". This section examines the theoretical aspects of the financial system in the European Union and the role of the national financial systems of the EU member states in ensuring the financial system's sustainability, including financial oversight and financial oversight of the European Union.

The third chapter of the Dissertation, entitled "The role of the European Chamber of Accounts in the European Union," examines the legal basis, structure, principles and powers of the European Chamber of Accounts, as well as the European Union's budgetary process as the European Chamber of Accounts, as the main problems of controlling the use of the EU budget and the European Accounts Chamber's monitoring activities were assessed.

The result of the study has been reflected in the research results and relevant proposals have been made.